

ODDELEK ZA ARHEOLOGIJU

ARHEOLOŠKO KONSERVATORSTVO IN VARSTVO NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

Učbenik za predmet Arheologija za javnosti

doc. dr. Jelka Pirkovič

NASLOV PUBLIKACIJE

Arheološko konservatorstvo in varstvo nepremične kulturne dediščine

Avtor: Jelka Pirkovič

Recenzent: Bojan Djurič

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2012.

Vse pravice pridržane.

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za arheologijo

Za založbo: Andrej Černe, dekan Filozofske fakultete

Publikacija je v elektronski obliki in je brezplačna.

Publikacija dostopna na: <http://arheologija.ff.uni-lj.si/studij/gradivo/konservatorstvo/ArheologijaZaJavnosti.pdf>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

7.025.3/.4:902(075.8.034.2)

719(075.8.034.2)

PIRKOVIČ, Jelka

Arheološko konservatorstvo in varstvo nepremične kulturne dediščine [Elektronski vir] : učbenik za predmet Arheologija za javnosti / Jelka Pirkovič ; [izdal] Oddelek za arheologijo, FF UL - Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012

Način dostopa (URL): <http://arheologija.ff.uni-lj.si/studij/gradivo/konservatorstvo/ArheologijaZaJavnosti.pdf>

ISBN 978-961-237-482-2

259740160

Vsebina

1. DEL: SODOBNO VARSTVO ARHEOLOŠKE IN DRUGE DEDIŠČINE	4
A. Definicije ohranjanja, varstva in konservatorstva	4
B. Razvoj pojma »celostno ohranjanje« in mednarodni pravni akti, ki urejajo področje celostnega ohranjanja	5
C. Vsebina in obseg celostnega ohranjanja glede področij in zvrsti dediščine	9
D. Celostno ohranjanje v evropskih državah	11
E. Drugi mednarodni pravni akti, ki urejajo področje varstva	13
F. Vsebina in obseg varstva	14
2. DEL: PROCES VARSTVA IN KONSERVATORSKI POSTOPKI	17
A. Naloge javne službe varstva arheološke in druge nepremične dediščine	17
1. Pridobivanje informacij, identificiranje, registriranje, dokumentiranje dediščine	18
2. Preučevanje, vrednotenje in interpretiranje dediščine	20
3. Predlogi za razglasitev nepremičnih spomenikov	23
4. Programski dokumenti varstva	25
5. Analiziranje in vrednotenje dediščine v prostoru	25
6. Gradiva za smernice in mnenja v postopkih priprave prostorskih aktov	26
7. Upravno-strokovne naloge na podlagi javnega pooblastila	27
8. Strokovni nadzor nad posegi v dediščino	29
9. Sodelovanje z lastniki in z drugimi uporabniki dediščine	29
10. Izdelava konservatorskih načrtov	30
11. Upravljanje s spomeniki	30
12. Varstvo dediščine v primeru oboroženega spopada in pri varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami	31
B. Vrste posegov v kulturno dediščino	32
1. Raziskovanje / izvajanje predhodnih raziskav	32
2. Vzdrževanje	33
3. Konserviranje, restavriranje / izvajanje konservatorsko-restavratorskih del	34
4. Obnova / adaptacija / rekonstrukcija	34
5. Repliciranje / kopiranje / rekonstrukcija kot faksimile	36
6. Ohranjanje in situ	36
7. Premeščanje	36
8. Odstranitev	36
C. Ukrepi preventivnega varstva	37
1. Začasna razglasitev	37
2. Odločba o arheološkem najdišču	38
3. Dokumentiranje premičnin z domnevo dediščine	38
4. Predhodne arheološke raziskave kot del presoje vplivov na kulturno dediščino	38
5. Predhodne arheološke raziskave območij prostorskih aktov	38
6. Inšpekcijski ukrepi v primeru poškodovanja in škodljivega ravnanja	38
3. DEL: PREDSTAVLJANJE ARHEOLOŠKE IN DRUGE DEDIŠČINE IN NJENEGA VARSTVA JAVNOSTI	41
A- Načela predstavljanja dediščine in njenega varstva javnosti	41
B- Načini (oblike) predstavljanja dediščine javnosti in interpretacijska sredstva	44
C- Interpretacijska infrastruktura	46

D- Načrtovanje prezentacije oziroma interpretacije _____	47
E- Trajnostni vidik prezentacije oziroma interpretacije ter upravljanje z obiskom in spremljanje izvajanja _____	49
UPORABLJENI VIRI IN LITERATURA _____	50

1. DEL: SODOBNO VARSTVO ARHEOLOŠKE IN DRUGE DEDIŠČINE

A. Definicije ohranjanja, varstva in konservatorstva

Definicija pojmov »varstvo« in »varovanje« po Zakonu o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1)¹ je naslednja:

- »varstvo« so pravni, upravni, organizacijski, finančni in drugi ukrepi države, pokrajin in občin, namenjeni obstoj in obogatitvi dediščine. Posamezne ukrepe varstva,
- razen pravnih in upravnih, izvajajo tudi drugi subjekti varstva;
- »varovanje« je takšno ravnanje z dediščino, ki z rednim vzdrževanje in obnovo omogoča obstoj vrednot dediščine in njeno uporabo vsaj v najmanjšem obsegu.

Drugače povedano: »varstvo« pomeni dejavnost, ki jo izvajajo posebej za to ustanovljeni organi in organizacije (oblastni organi in javna služba varstva) na ravni države (v drugih državah lahko tudi na ravni pokrajin ali lokalnih skupnosti. Država tem organom in organizacijam oziroma izvajalcem javne službe podeli posebne pristojnosti na področju ohranjanja in varovanja kulturne dediščine. Oblastni organi seveda skrbijo za normativno urejanje varstva (pravno varstvo).

Pojem »varovanje« označuje skrb in ukrepe za fizično ohranitev dediščine. Ukrepe lahko izvajajo ali lastnik in od njega pooblaščen izvajalci (seveda pod nadzorom službe varstva) ali v posebnih primerih neposredno izvajalci službe varstva.

1. Ohranjanje je dobeseden prevod mednarodno uveljavljene tujke »conservation«². ZVKD-1 pojma »ohranjanje« ne razlaga posebej, navaja pa pomen naslednjega pojma:
 - »celostno ohranjanje« je sklop ukrepov, s katerimi se zagotavljajo nadaljnji obstoj in obogatitev dediščine, njeno vzdrževanje, obnova, prenova, uporaba in oživiljanje.

V naši praksi se veliko uporablja pojem »konservatorstvo«, ki ga ZVKD-1 prav tako ne definira posebej. Pojem »konservatorstvo« ima dva pomena:

- »konservatorstvo« je disciplina (stroka), ki sodi na področji kulture in deloma na področje varstva okolja (narave)³ in ki si prizadeva ohranjati stvari posebnega pomena – v našem primeru kulturno dediščino - in jih vključevati v sodobno življenje (širši pomen),
- »konservatorstvo« je poklic, ki na podlagi poznavanja materialov in naravoslovnih raziskav preprečuje propadanje dediščine in skrbi za izboljšanje njenega fizičnega stanja (ožji pomen).

V slovenski spomeniški terminologiji smo doslej uporabljali pojem "varstvo" kot zbirno oznako za našo dejavnost. Kot sinonim za varstvo smo uporabljali tujko "konservatorstvo". Kadar smo prevajali strokovno literaturo, predvsem mednarodne konvencije, priporočila in listine, smo bili v zadregi, kako iz angleščine oziroma francoščine ustrezno posloveniti tri ključne

¹ Zakon (2008), 3. člen, točki 41 in 42.

² V angleščini in francoščini, v italijanščini je beseda zapisana kot »conservazione«). V nemščini se v tem pomenu uporablja pojem »Denkmalpflege«, medtem ko se beseda »Konservierung« uporablja v ožjem pomenu postopkov za ohranjanje materialnega stanja dediščine.

³ »Conservation« se v mednarodnem okolju enako kot na področju varstva dediščine uporablja tudi na področju ohranjanja narave.

izraze »conservation«, ⁴ »protection« in »preservation«. Velikokrat se je tako za vse tri uporabljala le ena slovenska beseda, to je »varstvo«. V zadnjem času prevladuje naslednje tolmačenje: najširši pojem je »ohranjanje« - »conservation«, ker, kot je bilo pojasnjeno pred tem, združuje vse vrste politik, strategij, zakonskih, upravnih in strokovnih ukrepov in dejavnosti v povezavi z dediščino. »Varstvo« – »protection« je podrejen pojem in obsega predvsem zakonske mehanizme in upravno oziroma strokovno dejavnost. »Zaščita« – »preservation« pa pomeni konkretne ukrepe in aktivnosti, katerih namen je preprečevati neopopravljive, odvracati nepotrebne spremembe in zavirati slabšanje stanja dediščine.

V mednarodnih dokumentih s področja varstva dediščine in v nacionalnih ureditvah (predvsem v evropskem okviru), smo v zadnjih šestdesetih letih pričeli sprejemati pristopu k predmetu varstva in v razumevanju, zakaj in kako je treba dediščino varovati. Če je bilo prej varstvo usmerjeno na posamične objekte in skupine objekte s izrazitimi dediščinskimi lastnostmi in simbolnimi vrednostmi s stališča nacionalne identitete (spomenike), se je potem pozornost varstvenikov usmerila tudi na varovanje objektov z manj izrazitimi dediščinskimi vrednotami, v zadnjem obdobju pa predvsem na večja območja, kot so večja arheološka najdišča, kulturna krajina in zgodovinsko okolje. Pri arheološki dediščini je bilo prej najbolj pomembno, kako pred vsakim posegom v najdišča zagotoviti izvedbo arheoloških raziskav. Sedaj je prevladalo spoznanje, da je treba storiti vse, da se posegom v arheološka najdišča izognemo. Pri stavbni dediščini je bilo prej glavno delo varstvenikov ohranjanje fizičnih struktur (konserviranje) in njihovo obnavljanje (restavriranje), sedaj pa je pomembno predvsem to, kako ohranjamo bistvene vrednote dediščine in hkrati omogočamo spremembe. S tem prispevamo k oživitvi in dolgoročni uporabi dediščine in posredno k utrditvi socialnih vezi v območjih dediščine in h trajnostnemu, tudi gospodarskemu razvoju v teh območjih. Listina iz Burre ⁵ na primer v zvezi s pojmom ohranjanja navaja: »Ohranjanje lahko v različnih okoliščinah obsega postopke: ohranjanje in ponovno vzpostavljanje rabe, ohranitev povezav in pomenov, vzdrževanje, konserviranje, restavriranje, rekonstrukcijo, prilagoditev in interpretacijo in običajno obsega kombinacijo več postopkov.«

Sodoben pogled na ohranjanje je tako bistveno drugačen od tistega izpred nekaj desetletij. Uporablja se tudi v zvezi z upravljanjem naravnih virov in okolja na sploh. Njegov pomen je izjemno širok in ga lahko v kratkem opredelimo kot »dinamično usmerjanje sprememb« in to z namenom zmanjševati obseg slabih posledic. V razvojnih procesih je treba namreč uporabo naravnih, kulturnih in družbenih virov skrbno usmerjati zato, da preprečimo zanemarjanje, propadanje, pretirano izrabo ali uničenje.

B. Razvoj pojma »celostno ohranjanje« in mednarodni pravni akti, ki urejajo področje celostnega ohranjanja

»Celostno ohranjanje« ⁶ je pojem, ki je v varstveni stroki prisoten vsaj petindvajset let. V vsebinskem pogledu, a še ne z uporabo tega izraza, lahko to idejo zaslutimo v Beneški listini, sprejeti leta 1964. ⁷ Čeprav listina poudarja predvsem kulturni pomen posamičnih spomenikov, govori tudi o mestnem ali vaškem okolju, »... ki priča o kaki posebni kulturi, pomembnem razvoju ali zgodovinskem dogodku« (1. člen).

Prvič se je izraz »celostno ohranjanje« uveljavil leta 1975, ko je Svet Evrope izpeljal svojo kampanjo na področju varstva dediščine pod naslovom "Evropsko leto stavbne dediščine". ⁸

⁴ V francoščini včasih tudi "sauvgarde", kar povzroča dodatno zmedo.

⁵ Avstralski ICOMOS (1999).

⁶ V angleščini: »integrated conservation«, v francoščini »conservation intégrée«, v nemščini »integrierte Kulturerbeerhaltung«.

⁷ International Council (2003), str. 25-28.

⁸ European Charter (1975).

Kampanjo in z njo povezane aktivnosti lahko štejemo za rojstvo sodobnega varstva dediščine. Prizadevanja strokovnjakov iz različnih držav so se ubesedila v obliki političnega dokumenta z naslovom **Evropska listina stavbne dediščine** (Amsterdamska listina).⁹ Listino je sprejelo takrat najvišje politično telo Evrope, to je Odbor ministrov Sveta Evrope. Slovesno so jo razglasili na Kongresu evropske stavbne dediščine v Amsterdamu 25. oktobra 1975.

Amsterdamska listina se že v preambuli sklicuje na načela celostnega ohranjanja kot na izhodišče skupne evropske politike varstva. V nadaljevanju je zapisano, da je za učinkovito varstvo premalo, če države spodbujajo uporabo čim boljših tehnik obnove in obnovljenim spomenikom namenjajo primerno uporabo, kar vse predpisuje Beneška listina. Tveganjem, ki pretijo dediščini, se lahko izognemo le z načrtno obnovo celotnih območij, predvsem starih mestnih in vaških jeder, in s pravočasnim vključevanjem teh nalog v prostorsko načrtovanje. Amsterdamska listina opredeljuje obseg celostnega ohranjanja dediščine tako, da našteva ukrepe na ravni pravnega varstva, financiranja, upravnih in strokovnih ukrepov. Posebej poudarja zahtevo po seznanjanju javnosti s cilji in nalogami celostnega ohranjanja in po vključevanju čim širšega kroga ljudi v postopke odločanja.¹⁰

Amsterdamska listina je kompleksno opredelila načela celostnega ohranjanja, ne omenja pa povezave med varstvom stavbne in arheološke dediščine.

V nadaljevanju je nekaj načel iz Amsterdamske listine:

Celostno ohranjanje ni točkovno in omejeno na pomembne dele dediščine (samo posamični spomeniki), temveč vključuje manj pomembno dediščino in prostorski kontekst (območja kot posebno kategorijo in vplivna območja kot varovalni pas okrog spomenikov).

Območja varujemo tudi, če v njih ni posebej izstopajočih posamičnih elementov, pomembno je da ima dediščinske vrednote območje kot tako,

Dediščina ima duhovno, kulturno, družbeno in ekonomsko vrednost. Struktura dediščinskih območij (zgodovinskih mestnih središč in območij) podpira socialno uravnoteženost.

Dediščina ima pomembno vzgojno vlogo.

Celostno ohranjanje prispeva k zmanjševanju ogroženosti dediščine. Zanj so značilni ne le občutljivi postopki restavriranja (obnavljanja) in pravilna izbira rabe, temveč tudi socialni čut, ki pri obnovi upošteva potrebe vseh prebivalcev, tudi neprivilegiranih, in pa dejstvo, da sta ohranjanje in prostorsko načrtovanje med seboj usklajena. Celostno ohranjanje v dediščinskih območjih tudi ne izključuje novih gradenj, ki sledijo zahtevam sodobne arhitekturne, če nove gradnje upoštevajo zahteve obstoječega prostorskega konteksta glede razmerij stavbe do okolice in med stavbnimi deli, oblikovanja, velikosti, merila in upoštevanja tradicionalnih gradiv.

Celostno ohranjanje podpirajo zakonski (če je potrebno, morajo države sprejeti ustrezne zakonske rešitve), upravni, finančni (slednje pomeni, da naj bodo podpore za ohranjanje dediščine vsaj tako ugodne kot podpore novim gradnjam) in tehnični (strokovni) ukrepi, ki so potrebni na dveh ravneh: zagotavljanje zadostnega števila strokovnjakov in specializiranega podjetništva in skrb za njihovo šolanje in usposabljanje (vključno s skrbjo za tradicionalne obrti in druga znanja).

⁹ European Charter (1975), imenovana tudi Amsterdam Charter ali Amsterdamska listina.

¹⁰ Ibid, točka 7 in 8.

Celostno ohranjanje je v javno korist in presega zasebne interese posameznih lastnikov. Še več, celostno ohranjanje je v javno korist celotne Evrope, saj gre za dediščino naše celine.

Leto za Amsterdamsko listino je Odbor ministrov Sveta Evrope sprejel **Resolucijo št.(76) 28 o prilagajanju zakonov in zakonskih ureditev zahtevam celostnega ohranjanja stavbne dediščine**¹¹. V skladu s to resolucijo so snovne zvrsti (vrste) dediščine:

- posamezni objekti (spomeniki in njihovi deli ter oprema) in skupne posameznih objektov,
- dediščinska območja.

Za posamezne objekte, skupine objektov in območja velja, da morajo imeti poseben (zgodovinski, kulturni, družbeni ipd.) pomen oziroma vrednote. Tako kot v Amsterdamski listini tudi v tej resoluciji ni posebne omembe arheološke dediščine. Vseeno so načela, ki jih resolucija opredeljuje, pomembna v širšem smislu in zato veljajo za dediščino v celoti, zato jih tukaj tudi navajamo.

Definicija celostnega ohranjanja: pomeni vrsto ukrepov, katerih cilj je zagotoviti dediščini nadaljnji obstoj, jo vzdrževati kot del človekovega ali naravnega okolja in jo uporabljati in prilagajati potrebam družbe.

Glede na osnovne zvrsti dediščine so ukrepi celostnega ohranjanja naslednji:

- pri posameznih objektih in skupinah objektov so to predvsem zavarovalni ukrepi, ukrepi, ki omogočajo fizično ohranitev njihovih strukturnih delov, restavratorska in druga dela, ki izboljšujejo njihovo stanje in prepoznavnost,
- pri območjih (in posameznih objektih in skupinah znotraj njih) je to predvsem vključevanje interesov varstva v razvojne programe, ki so namenjeni:
 - oživljanju starih struktur,
 - zagotavljanju njihove primerne (predvsem javne) rabe (pri čemer je primerna tista raba, ki se sicer lahko razlikuje od prvotne, vendar je skladna z njenim dostojanstvom in značajem celote),
 - prenovi, kjer je treba dediščinske strukture prenoviti in jih prilagoditi sodobnim potrebam, hkrati pa skrbno ohranjati njihove dediščinske vrednote.

Resolucija navaja naslednja načela celostnega ohranjanja:

Ohranjanje dediščine je ključni sestavni del prostorskega načrtovanja na regionalni in lokalni ravni. Da bi zagotovili trajno ohranjanje dediščine, jo je treba vključiti v sodobno življenje, jo nameniti sodobni rabi (jo oživljati) in prilagajati potrebam sodobnega časa (jo prenavljati). Zato je treba razširiti varstvo od tistega, ki je namenjeno le izbranim spomenikom, na varstvo dediščine in varstvo dopolniti s celovito politiko ohranjanja dediščinskih območij, predvsem mestnih predelov in tradicionalnih vasi. Vključevanje ohranjanja v prostorsko načrtovanje tudi prispeva k humanizaciji načrtovanja.

Ohranjanje dediščine zadeva predvsem državljane. Uspešno je le, če se celotna skupnost zaveda pomena dediščine, se čuti zanjo odgovorna in razume, da je dediščina pomemben del okolja, saj določa njegovo kakovost.

Glavno odgovornost za celostno ohranjanje imajo državne, regionalne in lokalne oblasti. Njihova odgovornost obsega varstvo dediščine, zagotavljanje sredstev za njeno ohranjanje, še posebej na področju graditve in prenove in pri tem usmerjanju zasebnih pobud. Drugi ukrepi javnih oblasti morajo zagotoviti:

- da specializirana dela varstva opravljajo za to usposobljeni strokovnjaki,

¹¹ Resolution (1976).

- da je pri šolanju arhitektov dovolj pozornosti deležno skladno vključevanje nove arhitekture v obstoječe okolje,
- da organizacije (javna služba), pristojne za varstvo dediščine, uporabljajo preizkušene konservatorske metode in tehnike,
- da so nove stavbe in druge gradnje v bližini posameznih objektov dediščine ali njihovih skupin oblikovane v skladu s starimi stavbami oziroma tako, da ni ogrožena njihova avtentičnost.

Državne politike celostnega ohranjanja morajo temeljiti na pregledu ustreznosti obstoječih zakonskih okvirov varstva in prostorskega načrtovanja in po potrebi zagotoviti zakonodajne spremembe.

Pri pregledih in spremembah zakonodaje je treba upoštevati naslednja priporočila:

Finančni ukrepi:

Koordinirati je treba finančne ukrepe na področjih varstva, prostorskega načrtovanja, stanovanjskega gospodarstva in turizma. Obnova in prenova dediščine prispevata k ohranjanju zemljišč (omejevanju urbanizacije), zmanjševanju potreb po novi infrastrukturi, zmanjševanju uporabe materialov in energije.

Državne in lokalne oblasti morajo dati zgled glede skrbi za dediščino, katere lastniki so.

Upravni ukrepi:

Država oziroma lokalne skupnosti morajo zagotoviti delovanje javne službe (kot dela upravnih organov ali javnih agencij) za izvajanje konservatorskih nalog z zadostnimi številom zaposlenih. Poskrbljeno mora biti tudi za razvoj konservatorskih znanstvenih metod (v ustreznih inštitutih) in za njihov prenos v prakso. Javna konservatorska služba mora sodelovati s telesi, ki so pristojna za prostorsko načrtovanje, in to tako na ravni priprave predhodnih študij kot pri sprejemanju odločitev.

Konservatorstvo in načrtovanje:

Za posamezne posege v spomenike je treba pripraviti celovite konservatorske načrte z natančnimi ukrepi varstva in vključevanja v družbeno življenje. Načrti morajo biti del načrtovanja posegov. Za nove gradnje morajo obstajati omejitve glede višine, gabaritov, materialov ipd. Tehnični standardi morajo biti prilagojeni obnovi.

Države morajo voditi inventarje (registre) dediščine. Enotam dediščine morajo biti določena tudi vplivna območja in prikazana na ustreznih kartah.

Na podlagi Amsterdamske listine in Resolucije št.(76) 28 je nastala vrsta mednarodnih pravnih aktov, ki danes urejajo področje celostnega ohranjanja dediščine, kot so:

- Konvencija o varstvu stavbne dediščine Evrope, 1985,
- Direktiva Sveta 85/337/EEC o oceni vplivov določenih javnih in zasebnih projektov na okolje,
- Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine (spremenjena), 1992,
- Priporočilo Odbora ministrov Sveta Evrope št. R (95) 9 o celostnem ohranjanju območij kulturne krajine kot dela krajinskih politik,
- Evropska konvencija o krajini, 2000,
- Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo, 2005.

Če povzamemo, cilj celostnega ohranjanja je, da zagotovi stalen obstoj dediščine in to ne le tako, da dediščina postane pomemben del grajenega ali naravnega okolja, temveč da je dediščina v aktivni uporabi in s tem v korist družbi. To pomeni:

- ohranjanje dediščine kot dela okolja in to z ustreznimi varstvenimi in konservatorskimi ukrepi,
- in hkrati vključevanje dediščine v sedanjo družbo in to tako, da država oziroma javne oblasti načrtno skrbijo za to in izvajajo ustrezne programe in projekte.

C. Vsebina in obseg celostnega ohranjanja glede področij in zvrsti dediščine

Konvencija o varstvu stavbne dediščine Evrope,¹² sprejeta leta 1985 v Granadi, je koncept celostnega ohranjanja povzdignila v mednarodno pravno normo. Države članice konvencije – in med njimi je od leta 1993 dalje tudi Slovenija – so se z ratifikacijo zavezale izvajati načela konvencije v svojem pravnem redu in z drugimi ukrepi.

Granadska konvencija bolj natančno opredeljuje področje celostnega ohranjanja, kot je to storjeno v Amsterdamski listini. Hkrati tudi razširja njegov obseg na naslednja načela:¹³

- ohranjanje dediščine je obvezni sestavni del načrtovanja od priprave strateških načrtov do izdajanja dovoljenj za posege v prostor,
- ohranjanje dediščine je sestavni del različnih politik, predvsem politike na področju kulture, varstva okolja in prostorskega načrtovanja,
- ohranitve naj ne bodo deležni le izbrani spomeniki, temveč v primerni obliki tudi "skromna" dediščina, katere vrednost je predvsem ambientalna,
- pri izvedbi varstva je treba pretehtati prednosti ohranitve dediščine s pomočjo njene ponovne uporabe in načelo ohranjanja dediščinske substance; včasih je namreč nujno, da varstvene zahteve podredimo zahtevam sodobnega življenja, pa čeprav na račun določenih posegov v substanco dediščine,
- človekovo znanje in spretnosti pri ohranjanju dediščine so prav tako kot njena materialna pojavnost posebna vrednota in jih je treba negovati in razvijati,
- dostopnost dediščine za javnost in s tem povezani posegi v dediščinsko strukturo ne smejo nepopravljivo prizadeti stavbne in zgodovinskih značilnosti dediščine in njene okolice.

Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine (spremenjena), sprejeta leta 1992 v La Valetti na Malti,¹⁴ razširja pojem celostnega ohranjanja tudi na arheološko dediščino. Poleg širitve predmeta celostnega ohranjanja uvaja v mednarodno pravo dodatno dolžnost držav, pogodbenic konvencije, da morajo biti »... v presojah vplivov na okolje in odločitvah, sprejetih na tej podlagi, v celoti upoštevani arheološka območja in njihov položaj v prostoru.«.¹⁵ To je poleg vključevanja dediščinskih vsebin v vse, tudi najzgodnejše, strateške faze načrtovanja ena od najuspešnejših poti za iskanje uravnovešanih prostorskih rešitev, kar je v kasnejših fazah načrtovanja težko ali nemogoče doseči.

Konvencija opredeljuje naslednja načela celostnega ohranjanja arheološke dediščine:

¹² Petrič, str. 69-74. Uradni slovenski naslov konvencije se glasi Konvencija o varstvu evropskega arhitekturnega bogastva, *Uradni list SFRJ*, št. 4/91. Konvencija je znana pod imenom Granadska konvencija. Slovenija je postala članica konvencije z notifikacijo iz leta 1993.

¹³ Ibid, členi 10 do 13.

¹⁴ Slovenija je to konvencijo ratificirala leta 1999 in je Zakon o varstvu kulturne dediščine iz leta 1999 ni upošteval. Konvencija je znana pod imenom Malteška ali La Vallettska konvencija.

¹⁵ Ibid, 5. člen.

- arheološko dediščino ohranjamo predvsem tako, da podatke o njej vključujemo v zgodnje faze prostorskega načrtovanja (izogibanje posegom vanjo),
- v postopkih umeščanja posegov v prostor konvencija določa obveznost izvedbe presoje vplivov na arheološke ostaline in najdišča,
- če se med načrtovanjem posegov izkaže, da smo naleteli na najdišča, se izkopavanjem poskušamo izogniti s posvetovanji s planerji, investitorji, javnostjo,
- glavni cilj investorjev, to je sprostitev zemljišča (graditev), je treba vnaprej omiliti v obliki klavzule v smernicah oziroma soglasjih za posege, ki omogočajo, da lahko v primeru izjemnih najdb vsaj del najdb prezentiramo "in situ".

Glede celostnega ohranjanja arheološke dediščine je Malteška konvencija prevzela pravni red Evropske unije. **Direktiva Sveta 85/337/EEC o oceni vplivov določenih javnih in zasebnih projektov na okolje**¹⁶ predpisuje obveznost presoje vplivov na kulturno dediščino v postopkih priprave izvedbenih projektov. Za potrebe tega pravnega akta pojem kulturna dediščina obsega arheološko ter stavbno dediščino in kulturno krajino, opozarja pa tudi na pomen odnosov med dediščino in preostalimi okoljskimi dejavniki.¹⁷ Pravni red Evropske unije je leta 2001 še razširil zahteve glede presoj vplivov na okolje, vključno na kulturno dediščino, in to na obveznost priprave takšnih presoj v okviru strateškega načrtovanja, in ne le kot del izvedbenih načrtov za graditev in druge posege v prostor.

Evropska unija je, kot je splošno znano, z Rimsko pogodbo iz leta 1986 zadeve s področja kulture in varstva dediščine pustila v pristojnosti posameznih držav¹⁸. Na enak način so tudi zadeve s področja urejanja prostora ostale v pristojnosti držav. Prav nasprotno pa je v skladu z Amsterdamsko pogodbo iz leta 1997¹⁹ varstvo okolja eno od ključnih področij pravne ureditve Evropske unije, ki je tako s svojim najvišjim pravnim aktom potrdila pripravljenost za izpolnjevanje okoljskih zahtev.

Svet Evrope je koncept celostnega ohranjanja razširil tudi na področje varstva (kulturne) krajine. Izhodišče za to predstavlja **Priporočilo Odbora ministrov Sveta Evrope št. R (95) 9 o celostnem ohranjanju območij kulturne krajine kot dela krajinskih politik**²⁰, ki okolje opredeljuje kot dinamičen sistem, sestavljen in kulturnih in naravnih prvin. Državam članicam priporoča, da svoje politike varstva krajine ne omejujejo na področje varstva dediščine, temveč jih bolj tesno vključijo v prostorsko načrtovanje in v kmetijsko-gozdarske politike. Ta koncept je čez nekaj let prizadevanj pripeljal do leta 2000 sprejetja **Evropske konvencije o krajini**²¹. Konvencija državam članicam nalaga, da krajine zakonsko priznajo kot bistveno sestavino človekovega okolja, kot izraz raznovrstnosti skupne kulturne in naravne dediščine ljudi ter temelj njihove identitete in da krajino vključijo v svojo politiko regionalnega in urbanističnega načrtovanja ter v svojo kulturno, okoljevarstveno, kmetijsko, socialno in gospodarsko politiko in tudi v vse druge politike, ki lahko neposredno ali posredno vplivajo na krajino (5. člen).

Še korak dalje v razvoju koncepta celostnega ohranjanja predstavlja **Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo**, sprejeta leta 2005²² v Faru na

¹⁶ Direktiva 1985.

¹⁷ 3. točka Priloge IV.

¹⁸ Maastrichtska pogodba iz leta 1993 je postavila osnovo za uveljavljanje skupnih kulturnih programov EU, Amsterdamska pogodba - glej predvsem člene 87 in 151 - je dala področju kulture in kulturne dediščine okvir, ki so v veljavi še danes in so tudi sestavni del Lizbonske pogodbe.

¹⁹ Predvsem člena 2 in 6.

²⁰ Council of Europe (1995).

²¹ Evropska konvencija (2000), imenovana tudi Firenška konvencija.

²² Okvirna konvencija (2005), imenovana tudi Faro konvencija.

Portugalskem. Okvirna konvencija za cilj na področju dediščine ne postavlja le njenega ohranjanja in trajnostne uporabe, temveč tudi človekov razvoj in kakovost življenja, k čemur dediščina lahko veliko prispeva (2. člen). V nadaljevanju je takšen pristop še razdelan na naslednji način: dediščina je bistvena sestavina kulturnega okolja (ki na ta način postane »drugi pol« naravnega okolja) in države članice se zavezujejo, da bodo »...uporabljale vse dediščinske vidike kulturnega okolja, zato da:

- a) obogatijo gospodarski, politični, socialni in kulturni razvoj ter načrtovanje rabe prostora, pri čemer po potrebi upoštevajo ocene vpliva kulturne dediščine in sprejmejo strategije za ublažitev škode;
- b) spodbujajo skupen pristop k politikam o kulturni, biotski, geološki in krajinski raznovrstnosti za doseganje ravnotežja med njimi;
- c) okrepijo povezanost družbe s spodbujanjem občutka za soodgovornost za kraje, v katerih ljudje živijo;
- d) spodbujajo doseganje večje kakovosti pri sodobnem dopolnjevanju okolja brez ogrožanja njegovih kulturnih vrednot« (8. člen).

Vse to kaže razvoj koncepta celostnega ohranjanja od prvih začetkov v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je to pomenilo predvsem vključevanje dediščinskih vsebin v prostorsko načrtovanje, do Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (Okvirna konvencija), ki opredeljuje potrebo po holističnem konceptu in po vključevanju dediščine v vse vidike družbenega in gospodarskega življenja. Sodobna doktrina varstva tako razume ohranjanje dediščine kot integralni del različnih prostorskih, okoljskih, kulturnih in razvojnih politik in zahteva sodelovanje vseh družbenih dejavnikov in porazdelitev odgovornosti med njimi. Pri tem je še posebej izpostavljen pomen strateškega načrtovanja, sodelovanje prebivalcev v vseh fazah načrtovanja in skupno sprejemanje odločitev nosilcev interesov na različnih ravneh odločanja. Pregled nad različnimi vidiki Okvirne konvencije in nad teorijo in prakso uresničevanja teh načel je objavljenih v knjigi *Heritage and beyond*,²³ ki je na več znanih univerzah po svetu postala učbenik za poučevanje konservatorstva.

D. Celostno ohranjanje v evropskih državah

Celostno ohranjanje, kot ga določata Granadska in Malteška konvencija, se je v evropskih državah uveljavljalo postopoma in je odvisno od dveh dejavnikov:

- osnovnega sistema varstva, ki se je v posamezni državi razvil v skladu z njeno splošno ravniyo razvoja demokratičnih institucij, spoštovanja vladavine prava in človekovih pravic, in še posebej glede na tradicijo varstva, pravni sistem, ki je na razpolago dejavnosti varstva, in posebnosti glede zvrsti dediščine in splošni odnos družbe do nje,
- od stanja ratifikacij obeh ključnih konvencij, torej Granadske in Malteške konvencije, in v zadnjem času tudi pripravljenosti posamezne države, da ratificira Faro konvencijo.

V prvem oziru lahko evropske države razdelimo v dve skupini, ki večinoma pomeni tudi razdelitev na »staro« Evropo (zahodnoevropske države vključno s Skandinavijo) in »novo« Evropo – to je države, ki so nekdaj pripadale tako imenovanemu socialističnemu bloku. Znotraj zahodnoevropskih držav pa ostajata dve podskupini: anglo-saksonska in skandinavska na eni strani in celinska na drugi.

V prvi so bila nekatera osnovna načela celostnega ohranjanja vključena v varstveni sistem že »ex ante« - večjega poudarka je bila deležna ohranitev različnih zvrsti dediščine, ne le umetnostnozgodovinske, arhitekturne in arheološke, varovali so tudi manj izrazito »minorno« dediščino, ki pa je del dediščinskih celot, predvsem pa so razvili mehanizme za varstvo

²³ Heritage (2009).

območij in za »varstvo skozi prostorsko načrtovanje« (protection through planning), kar seveda omogoča uveljavljanje varstvenih načel in politik že v zgodnjih fazah priprave na izvedbo razvojnih projektov in graditve.

V drugi, celinski skupini so države, ki so tradicionalno bolj vezane na varovanje posamičnih spomenikov. Gre za države nemškega, pa tudi romanskega govornega področja. Kljub temu so se tudi v teh državah postopoma razvili načini ohranjanja območij in vključevanja varovanja v prostorsko načrtovanje, tudi po zaslugi tega, da so države z resnostjo upoštevale obveznosti iz mednarodnih konvencij, ki so jih medtem ratificirale.

Glede stanja ratifikacij lahko rečemo, da je Granadsko konvencijo doslej ratificiralo 41 (od 47) evropskih držav (stanje december 2011²⁴), med večjimi oziroma glede dediščine pomembnejšimi tega doslej ni storila le Avstrija (ki je konvencijo sicer podpisala, a še ne ratificirala). Zadnja je konvencijo ratificirala Poljska. Pri tem je treba upoštevati, da je v Evropi 47 držav, ki so članice Sveta Evrope oziroma so ratificirale Evropsko kulturno konvencijo iz leta 1954. Ta je temelj evropskega sodelovanja na področju kulture in kulturne dediščine in je pomembna zato, ker državi članici daje pravico do sodelovanja v kulturnih in dediščinskih aktivnostih Sveta Evrope.

Malteško konvencijo je ratificiralo 42 evropskih držav, torej je število ratifikacij že preseglo število ratifikacij Granadske konvencije, kar je zelo spodbudno. Med pomembnejšimi državami tega doslej nista storili Avstrija in Italija, medtem ko so Belgija, Rusija in Španija to storile v zadnjem letu. Zanimivo je, da 4 evropske države še vedno obvezuje predhodnica Malteške konvencije, tako imenovana Londonska konvencija²⁵ iz leta 1969, med njimi sta s stališča arheološke dediščine pomembnejši Avstrija in Italija. Firenška konvencija ima naslednje število ratifikacij: 35. Tudi to konvencijo je v zadnjem letu ratificiralo pet držav. Med pomembnejšimi državami, ki se za to še niso odločile, so: Avstrija, Nemčija, Rusija in Švica. Najmanj ratifikacij je doslej zbrala Faro konvencija, to je 12, medtem ko jo je 5 držav podpisalo in se s tem zavezalo, da jo v doglednem času ratificira. Ker je to storilo potrebno število držav (10), je ta konvencija aprila 2011 stopila v veljavo. Zanimivo je, da jo je doslej ratificiralo oziroma jo podpisalo največ držav iz tako imenovane »nove« Evrope (med zahodnoevropskimi državami so jo ratificirale le Norveška, Luksemburg in Portugalska. To si lahko razlagamo s tem, da se velike države oziroma države z dolgo varstveno tradicijo in sorazmerno zapleteno ustavno ureditvijo (Avstrija, Belgija, Francija, Nemčija, Velika Britanija...) težje odločajo za pristopanje k novim konvencijam, ker to pomeni, da morajo svoje sisteme varstva vsaj do določene stopnje prilagoditi novim obveznostim. »Mlajše« države, ki nimajo stabilnih sistemov pravnega varstva in si ga želijo posodobiti na način, ki najbolj ustreza novim okoliščinam in mednarodnim standardom, pa to lažje storijo, oziroma si obetajo, da jim bo upoštevanje teh standardov omogočalo postopoma ustvariti boljše okoliščine za uveljavljanje varstva.

Dober pokazatelj tega, kako posamezna država v praksi uveljavlja načela celostnega ohranjanja, so naslednja dejstva:

- država ima v svoj pravni sistem vgrajeno možnost vključevanja dediščine v prostorsko načrtovanje in razvojno programiranje,
- država omogoča medresorsko usklajevanje med različnimi javnimi interesi,
- država omogoča sodelovanje javnosti v zadevah varstva,
- varstvena dejavnost ima na razpolago posebna orodja, ki ji omogoča vključevanje dediščine v sodobno življenje. Ta orodja so predvsem:
 - pravno-veljavni način določanja javnega interesa varstva,
 - obstoj nacionalnih in ali regionalnih strategij varstva,

²⁴ Najnovejše stanje ratifikacij je mogoče sproti preveriti na spletni strani:

<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG>

²⁵ <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/066.htm>.

- možnost usklajevanja razvojnih in varstvenih zahtev v zgodnjih fazah načrtovanja razvoja,
- mehanizmi presoje vplivov na kulturno dediščino in možnost uveljavljanje omilitvenih in nadomestnih ukrepov,
- priprava posebnih dokumentov varstva, s katerimi je mogoče definirati varstvene zahteve (na primer konservatorski načrti, konservatorski načrti za prenovo, načrti upravljanja ipd.),
- obstoj pravnih norm, ki omogočajo, da se posegi v dediščino izvajajo na podlagi dovoljenj in da jih izvajajo usposobljeni izvajalci.

Kako je celostno ohranjanje konkretno urejeno v nekaterih evropskih državah, je mogoče preveriti na spletni strani European Heritage Network – Réseau européen du patrimoine, kjer so objavljena poročila držav o tem, s kakšnimi politikami izvajajo Granadsko konvencijo in deloma tudi Malteško konvencijo.²⁶

E. Drugi mednarodni pravni akti, ki urejajo področje varstva

Poleg konvencij Sveta Evrope, omenjenih v prejšnjih dveh poglavjih, obstajajo še drugi mednarodno pravni akti, ki urejajo področje varstva. Pri tem je treba opozoriti, da so mednarodni pravni akti tisti dokumenti mednarodnega prava, ki jih sprejemajo in h katerim pristopajo države članice, ki se s tem tudi obvežejo, da jih bodo vključile v svoj pravni red in jih izvajale. Obstajajo pa še druge oblike mednarodnih dokumentov, ki za države nimajo zavezujoče pravne veljave, čeprav so jih sprejele mednarodne organizacije, tudi Svet Evrope in Unesco, vendar kot priporočila državam članicam²⁷, ali celo nevladne mednarodne organizacije, kot sta ICOMOS in Europa Nostra, kot priporočila svojim članom.

Kot omenjeno, je poleg Sveta Evrope, ki deluje na evropski ravni, na področju mednarodnih varstvenih standardov pomemben tudi Unesco²⁸. V njegovem okviru se nastale naslednje konvencije:

- Konvencija o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada (Haaška konvencija), (Uradni list FLRJ -Mednarodne pogodbe, št. 4/56), skupaj s prvim in drugim protokolom k tej konvenciji, (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 22/03 (Uradni list RS, št. 102/03))
- Konvencija o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih (Uradni list SFRJ - Mednarodne pogodbe, št. 50/73),
- Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (Uradni list SFRJ, št. 56/74),
- Konvencija o varovanju podvodne kulturne dediščine (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/08 (Uradni list RS, št. 2/08))
- Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/08 (Uradni list RS, št. 2/08)).

S stališča varstva nepremične dediščine so pomembne predvsem Haaška konvencija in konvencija o varstvu podvodne kulturne dediščine, najbolj slavna pa je konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine. Več o tem mednarodnem instrumentu in dediščini, vpisani na seznam svetovne dediščine je objavljeno na spletni strani Centra za svetovno dediščino.²⁹

²⁶ <http://www.european-heritage.net/sdx/herein/>, predvsem teme v poglavjih 1., 3. in 5.

²⁷ Priporočila Unesca so predstavljena v Petrič, str. 21, in v Jogan, str. 70- 77.

²⁸ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation s sedežem v Parizu.

²⁹ <http://whc.unesco.org/>.

Konvencija o varstvu podvodne kulturne dediščine³⁰ (sprejeta je bila leta 2001) je ena pomembnejših Unescovih konvencij. Z njo so države, ki so si dalj časa prizadevale za sprejem takšnega mednarodnega pravnega instrumenta, dosegle izboljšanje možnosti za varstvo tovrstne dediščine v mednarodnih vodah. Konvencijo je bilo izjemno težko uskladiti, saj deloma posega in spreminja mednarodno pomorsko pravo. V desetih letih od njenega sprejetja je konvencijo ratificiralo 40 držav, žal pa med njimi ni držav, ki podpirajo iskanje in dvigovanje »zakladov« s potopljenih ladij, torej Združenih držav Amerike, Velike Britanije in Japonske. Ratificirale pa so jo nekatere pomembne sredozemske države, kot sta Italija in Hrvaška, ki se čutita kot naslednici nekdanj pomembnih sredozemskih morjeplovcev, in pa nekdanji svetovni pomorski velesili, Španija in Portugalska.

Glavna načela konvencije so:

- podvodna dediščina mora biti deležna ustreznega varstva ne glede na to, ali je locirana v teritorialnih ali mednarodnih vodah,
- varstvo podvodne dediščine ne pomeni, da jo je treba varovati s pomočjo raziskav, ampak z drugimi ukrepi (identificiranje, dokumentiranje in ohranjanje in situ),
- najditelj podvodne dediščine je dolžan naključno ali drugačno najdbo podvodne dediščine v mednarodnih vodah sporočiti ali ustrezni mednarodni kontaktni točki ali državi, pod zastavo katere je plulo plovilo (ladja ali letalo), ki potonilo,
- s podvodno kulturno dediščino je prepovedano tržiti, v kolikor ne gre za njeno raziskovanje ali njeno vključevanje v turistično ponudbo.

Pomemben del konvencije je tudi njena priloga, v kateri so opredeljeni konservatorski standardi za ohranjanje tovrstne dediščine (Pravila o dejavnostih, usmerjenih na podvodno kulturno dediščino).

Konvencija Unidroit-a o ukradenih ali nezakonito izvoženih predmetih kulturne dediščine (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 6/04 (Uradni list RS, št. 23/04) je še ena v vrsti veljavnih mednarodnih pravnih aktov, ki jih je ratificirala tudi Slovenija. Pomembna je predvsem pri preprečevanju nedovoljenih dejanj v zvezi z arheološkimi najdbami in premično dediščino, tudi tisto, ki je del nepremičnih spomenikov.

Pomembno je, da je Slovenija ena redkih držav v Evropi in svetu, ki je ratificirala vse mednarodne konvencije s področja varstva dediščine, tako tudi obe konvenciji, ki neposredno urejata področje varstva arheološke dediščine, torej Malteško konvencijo in konvencijo o varstvu podvodne kulturne dediščine.

F. Vsebina in obseg varstva

Preventivno varstvo

Izraz se je najprej uveljavil na področju konservatorstva-restavratorstva in pomeni uporabo čim manj invazivnih konservatorskih metod, s katerimi preprečujemo destruktivne procese in preprečujemo propadanje dediščine in s tem zmanjšujemo potrebo po uporabi invazivnih konservatorskih metod. Na področju varstva arheoloških ostalin se uporablja izraz preventivna arheologija, ki pomeni takšen pristop k varstvu tovrstne dediščine, ki se osredotoča na preprečevanje posegov v arheološka najdišča in to na način, da se tovrstna podatki o tovrstni dediščini vključujejo v zgodnje faze prostorskega načrtovanja, da javna služba pripravlja predhodne analize prostora na podlago obstoječih evidenc in strokovnih spoznanj ter zagotovi oceno in vrednotenje arheološkega potenciala območij prostorskih aktov. Na splošno pomeni preventivno varstvo način ohranjanja dediščine s poudarjanjem

³⁰ Konvencija (2001).

predhodnih korakov v pripravljalnih fazah in z dajanjem prednosti nedestruktivnim posegom pred destruktivnimi in to vse s ciljem zmanjšati obseg posegov in negativnih vplivov na dediščino. V našem sistemu so preventivnemu varstvu namenjeni tudi nekateri ukrepi izvršilne oblasti in ukrepi, ki jih je mogoče izvajati kot javna pooblastila.

Pravno varstvo

S tem označujemo formalno zavarovanje dediščine na podlagi zakonskih, podzakonskih in upravnih aktov. V naši ureditvi so to na primer akti o razglasitvi spomenikov, odločbe o arheoloških najdiščih, kulturnovarstveni pogoji in soglasja, inšpekcijske odločbe in podobno.

Varstvo v razvojnih dokumentih in prostorskih aktih

Kot razvojni dokumenti štejejo razne strategije, nacionalni in regionalni razvojni programi (ne le na ožjem področju varstva, temveč tudi na drugih področjih, pomembnih za varstvo dediščine, na primer kmetijstvo in gozdarstvo, razvoj podeželja, varstvo okolja in ohranjanje narave, varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami ipd). Rečemo lahko, da se varstvo dediščine vključuje v razvojne programe na vseh področjih (edina izjema sta morda zdravstvo in pravosodje). Najpomembnejše je vključevanje dediščine v prostorske akte. Tako kot v večini evropskih držav je tudi pri nas dediščino najbolj učinkovito mogoče ohranjati, če so prostorske ureditve takšne, da spoštujejo posebne varstvene zahteve in če prostorski akti določajo rešitve in prostorske izvedbene pogoje, s katerimi se zagotavljata dolgoročno ohranjanje in oživiljanje dediščine.

Financiranje varstva

Financiranja varstva obsega neposredne ali posredne finančne podpore varstvenim prizadevanjem, vključno z ukrepi, ki zmanjšujejo finančna bremena, ki jih morajo lastniki trpeti zato, ker je ohranjanje dediščine navadno dražje od skrbi za nepremičnine, ki nimajo dediščinskih lastnosti. V našem sistemu poznamo predvsem državne subvencije, s katerimi država sofinancira varstvene projekte, nekaj programov sofinanciranja s strani samoupravnih lokalnih skupnosti, na primer v Ljubljani in na Ptuj, zagotavlja brezplačnih nasvetov in navodil, ki jih zagotavlja javna služba varstva in ki so je deležni lastniki in drugi uporabniki dediščine, ter možnosti financiranja predhodnih arheoloških raziskav, kadar zasebniki želijo graditi stanovanje za lastne potrebe v naseljih, ki so hkrati arheološka najdišča.

Javna služba na področju varstva

V večini evropskih držav je varstvena dejavnost organizirana kot del državne ali regionalne uprave. V nekaj primerih so v ta namen države ustanovile posebne agencije, ki formalni niso del državne uprave, imajo pa določena pooblastila pri določanju varstvenih ukrepov (ponekod tudi pri financiranju varstva), njihovem izvajanju in spremljanju posegov. Pri nas je javna služba varstva premožne in nepremične dediščine organizirana v obliki javnih zavodov, katerih ustanoviteljica je država ali občine. Za varstvo nepremične in z njo povezane premožne in žive dediščine je to Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Za varstvo premožne in z njo povezane žive dediščine je država ustanovila državne muzeje (10 muzejev in galerij na področju kulture in 3 muzeji na drugih področjih), hkrati pa financira delovanje 35 občinskih in medobčinskih muzejev. Na novo pa se v zadnjem času začela uveljavljati javna služba varstva žive dediščine v obliki pooblastila koordinatorju za to področje.

Konservatorstvo kot stroka

Konservatorstvo je izrazito interdisciplinarna stroka. Obsega znanja in postopke z naslednjih področij:

- humanistične stroke kot temeljne konservatorske stroke, predvsem arheologija in njeni deli, etnologija, umetnostna zgodovina in zgodovina uporabne umetnosti,

zgodovina arhitekture in urbanizma, zgodovina znanosti in tehnike³¹ ter splošna zgodovina,

- naravoslovne stroke, ki so pomembne predvsem pri proučevanju materialnega stanja dediščine,
- "prostorsko-oblikovalske" in prostorsko-načrtovalske stroke, kot so arhitektura, geografija, krajinska arhitektura in urbanizem, ki sodelujejo pri vključevanju varstva v prostorske akte,
- pravno - upravne stroke, pomembne za oblikovanje ukrepov pravnega varstva,
- izvedbene / praktične stroke na področju gradbeništva, tehnike, geodezije in podobnega,
- in v zadnjem času tudi druge stroke, kot so ekonomija, menedžment, komunikologija in informacijske vede, ki omogočajo nove pristope k oživljanju in upravljanju z dediščino, pri izboljševanju odnosov z lokalnim prebivalstvom in širšo javnostjo in pri zagotavljanju informacijske podpore varstvu.

³¹ V tujini se v sorodnem pomenu uporablja tudi pojem industrijska arheologija.

2. DEL: PROCES VARSTVA IN KONSERVATORSKI POSTOPKI

A. Naloge javne službe varstva arheološke in druge nepremične dediščine

Poudariti je treba, da je javna služba za varstvo kulturne dediščine, ki je na podlagi Zakona o varstvu kulturne dediščine³² zaupana **Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije**, namenjena varstvu nepremične in z njo povezane premične in žive dediščine. Dediščino na določenem kraju je treba varovati kot celoto, zato je krati treba upoštevati in varovati vse njene vidike, tudi tiste, ki so »...stvari in vsakršni sledovi človekovega delovanja iz preteklih obdobij na površju, v zemlji in vodi, katerih ohranitev in preučevanje prispevata k odkrivanju zgodovinskega razvoja človeštva in njegove povezanosti z naravnim okoljem, za katere sta glavni vir informacij arheološko raziskovanje ali odkritja.« V prejšnjem stavku je seveda podana definicija arheoloških ostalin po ZVKD-1, ki se štejejo za arheološko dediščino, ko so strokovno identificirane in registrirane.³³ Definicija je povzeta po definiciji arheološke dediščine po Malteški konvenciji.³⁴ Naloge, ki so predstavljene v nadaljevanju, sestavljajo le glavnino vseh nalog javne službe. Za pregled celote glej 84. in 85. člen ZVKD-1.

Naloge javne službe so opredeljene v logičnih sklopih, katerih zaporedje ponazarja tudi običajno zaporedje v procesu varstva. Naloge bi lahko razdelili tudi drugače, na primer glede na to, ali gre za naloge, ki jih mora javna služba opravljati stalno in jih zagotoviti hkrati na vsem ozemlju države, ali gre za projekte, ki so vezani na določene potrebe in pobude, navadno s strani ustanovitelja (države) in investitorjev posegov. V prvem primeru gre za državno javno službo v ožjem pomenu, ki jo opravlja **Služba za kulturno dediščino**, ki je organizacijska enota ZVKDS. V drugem primeru so to izvedbene naloge državne javne službe, ki jih izvaja **Center za konservatorstvo** kot druga organizacijska enota ZVKDS, deloma pa se lahko izvajajo tudi na trgu, seveda, če posege izvajajo usposobljeni izvajalci. Center za konservatorstvo ima dve organizacijski enoti in sicer Restavratorski center in Center za preventivno arheologijo. Nalog bi lahko razdelili tudi na strokovne in upravne. Slednje so tiste, ki jih javna služba opravlja kot javno pooblastilo, ki ji ga daje zakon. Gre za del nalog izvršilne oblasti, ki posegajo v pravice in obveznosti državljanov in ki se zato morajo izvajati ob upoštevanju zakona o splošnem upravnem postopku. Strokovne naloge so vse ostale naloge, ki pomenijo pripravo na upravne odločitve, na izvedbo varstvenih posegov in spremljanje izvajanja varstva oziroma splošno spremljanje stanja dediščine.

Arheologi-konservatorji v Zavodu za kulturno dediščino Slovenije delajo tako v Službi za kulturno dediščino oziroma v njenih sedmih območnih enotah, in predvsem v Centru za preventivno arheologijo. Lahko opravljajo samostojen poklic arheologa, če so vpisani v razvid samozaposlenih na področju kulture, ali pa so zaposleni v gospodarskih subjektih, ki so registrirani za izvedbo arheoloških raziskav.

V splošnem zakon dediščino deli v živo (nesnovno) in snovno (materialno), to slednjo pa še v premično in nepremično (drugi odstavek 1. člena). Prvi odstavek 1. člena dediščino definira kot: »...dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih Slovenke in Slovenci, pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti, ter drugi državljanke in državljani Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot,

³² Zakon (2008), 3. člen, točki 41 in 42.

³³ Zakon (2008), 1. Tretja točka 3. člena.

³⁴ Drugi odstavek 1. člena Konvencije (1992).

identitet, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij. Dediščina vključuje vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega vplivanja med ljudmi in prostorom skozi čas.«

Pravilnik o seznamih zvrsti³⁵ določa kategorije (zvrsti) nepremične, premične in žive dediščine.

Kot **enote nepremične kulturne dediščine** razumemo stvari, ki so fizičen del okolja in ki so v naravi lahko objekti ali njegovi deli, skupine objektov ali območja, kot to določata Unesco konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine in Granadska konvencija Sveta Evrope³⁶). ZVKD-1 ne vsebuje takšne delitve (objekt, skupina objektov, območje), temveč le posamezna nepremičnina in območje (9. člen). Podrobnejšo razdelitev prepušča podzakonski ureditvi, predvsem pravilniku o seznamih zvrsti dediščine in Uredbi o varstvenih območjih dediščine - slednja še ni sprejeta. Glede na to je nepremična arheološka dediščina lahko opredeljena kot posamezna nepremičnina, če gre za manjše najdišče, ki na primer obsega eno parcelo ali več manjših parcel oziroma v naravi predstavlja en objekt. Če pa je najdišče večje, se razvršča v kategorijo območja.

1. Pridobivanje informacij, identificiranje, registriranje, dokumentiranje dediščine

Pridobivanje in zbiranje informacij o nepremičninah in območjih, ki so potencialni nosilci dediščinskih vrednot oziroma lahko imajo dediščinski pomen, je najpomembnejša izhodiščna naloga javne službe varstva, saj daje nujno podlago za večino naslednjih nalog javne službe. Namen te delovne faze je na podlagi terenskega dela konservatorjev (običajno predstavljenih v obliki **topografije**), na podlagi strokovnih izsledkov humanističnih strok, ki tvorijo temelj konservatorstva, in obstoječih virov in podatkovnih zbirk zbrati podatke o tistih objektih in območjih, ki imajo s strokovnega stališča dediščinske vrednote oziroma zanje stroka argumentirano menijo, da imajo družbeni pomen. Zbrani podatki morajo biti urejeni na podlagi **dokumentacijskih standardov**, ki zagotavljajo njihovo verodostojnost, dostopnost in trajno hrambo.

V skladu z mednarodnih standardih, kot jih določajo konvencije, in po ZVKD-1, je najpomembnejše, da moramo pri identifikaciji dediščine ugotoviti, ali ima določna stvar pomen za širšo skupnost oziroma ji je mogoče pripisati dediščinske vrednote. Zbiranje osnovnih podatkov o dediščini in njeno identificiranje na predpisan način je zahteva, ki jo določa ZVKD-1 za to, da posamezna stvar postane predmet javne koristi in da se zanjo vzpostavi varstvo (8. člen).

Ta predpisan način se v našem sistemu imenuje registriranje enot dediščine oziroma z drugimi besedami vpis v **register kulturne dediščine**. ZVKD-1 (9. člen) določa osnovne kategorije, v katere razvrstimo stvari z lastnostmi dediščine ob vpisu v register. Za nepremično dediščino so to ali posamezne nepremičnine ali območja. Posamezne nepremičnine so lahko »...stavba, objekt ali druga nepremičnina, ki so ali zgrajene ali sestavljene ali oblikovane z naravnimi sestavinami po načelih krajinske arhitekture ali so arheološko najdišče. Del posamezne nepremičnine so tudi njene sestavine in pritikline, ki so namenjene uporabi ali oplešanju nepremičnine ali so nepogrešljive za njeno delovanja ali razumevanje.« Območja pa so lahko »...enovita skupina stavb, naselje ali njegov del, večje arheološko najdišče ali območje kulturne krajine, ki ima kot celoto vrednote dediščine in je medsebojno dovolj povezana, da sestavlja topografsko določljivo celoto nepremične dediščine.«

³⁵Pravilnik (2010b).

³⁶Konvencija (1972), Petrič, str. 54-62, Konvencija (1985), Petrič, str. 69-74.

S Pravilnikom o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah³⁷ so določene zvrsti kulturne dediščine. Poleg zvrsti premične in žive dediščine so za naše področje pomembne zvrsti nepremične dediščine, ki so:

- arheološka najdišča,
- stavbe (vključno z njihovimi deli),
- parki in vrtovi,
- stavbe s parki in vrtovi,
- spominski objekti in kraji,
- drugi objekti in naprave,
- naselja in njihovi deli,
- kulturna krajina.

Pridobivanje informacij o arheoloških najdiščih v organizacijskem in vsebinskem smislu poteka nekoliko drugače od pridobivanja informacij o drugih vrstah nepremične dediščine. V vsebinskem smislu zaradi narave arheološke dediščine in zaradi razvoja arheološke stroke, ki smo mu priča v zadnjih desetletjih, arheološko topografiranje ne zadošča več. Namesto tega je preventivna arheologija razvila metodološki okvir, ki obsega zaporedje arheoloških predhodnih, večinoma nedestruktivnih raziskav. Govorimo o metodah historične analize prostora, analize obstoječih podatkov in GIS analize, ki skupaj sestavljajo tako imenovane kabinetne arheološke raziskave. Temu sledijo raziskave, kjer se uporabljajo metode daljinskega zaznavanja, ekstenzivni terenski pregledi in po potrebi tudi ekstenzivne geofizikalne raziskave. Postopek pridobivanja informacij se, tako kot pri drugih vrstah dediščine, konča z vpisom arheoloških najdišč v Register kulturne dediščine. V organizacijskem smislu pa kabinetne raziskave, daljinsko zaznavanje in ekstenzivne terenske pregled izvaja Center za preventivno arheologijo. Vloga arheologov konservatorjev z območnih enot Službe za kulturno dediščino pa je nadzor nad temi raziskavami, ovrednotenje podatkov (skupaj s CPA) in priprava predlogov za vpis v register.

ZVKD-1 daje okvir tudi za **dokumentiranje dediščine**. Dokumentiranje pomeni predvsem evidentiranje gradiva, zbiranje podatkov za inventarizacijo enote dediščine, evidentiranje njenega stanja in ogroženosti ter dokumentiranje posegov. Z drugimi besedami – dokumentiranje je namenjeno zbiranju in urejanju podatkov v vseh fazah ukvarjanja z dediščino in spomeniki, vključno z raziskovanjem dediščine, s pripravami na posege, z njihovo izvedbo in spremljanjem stanja po izvedbi. Zaradi narave arheološkega raziskovanja, ki hkrati pomeni dokončno uničenje arheološke dediščine je še posebej pomembno dokumentiranje ob arheološkem izkopavanju. Tako kot v drugih praksah, so tudi pri nas določeni minimalni standardi tovrstne dokumentacije.³⁸ Pri nobeni vrsti kulturne dediščine dokumentiranje ni vezano samo na prvo fazo našega dela, to je na identificiranje in registriranje dediščine. Povzetek mednarodnih standardov in metod dokumentiranja predstavlja študija Gettyjevega konservatorskega inštituta, ki temelji na večletnem delu vrste strokovnjakov v okviru ICOMOS in mednarodnega centra ICCROM pod vodstvom Robina Letellierja.³⁹

ZVKD-1 (55. člen) lastniku oziroma posestniku spomenika nalaga dolžnost, da mora pooblaščenim osebam ZVKDS (ali državnega oziroma pooblaščenega muzeja) dopustiti dokumentiranje in raziskovanje spomenika. Če lastnik posestnik oziroma druga oseba ne dovoli dostopa, ki je potreben za izvedbo dokumentiranja in raziskovanja spomenika, ima pooblaščen oseba zavoda pravico izvesti te aktivnosti ob pomoči policije. Določba ne velja za dokumentiranje in raziskovanje dediščine v stanovanjskih prostorih – v tem primeru je dostop pooblaščenim osebam možen le na podlagi dogovora.

³⁷ Glej prejšnjo opombo.

³⁸ Novaković (2007).

³⁹ Recording (2007).

Še nekaj besed o inventarizaciji. **Inventarizacija** v primerjavi z registracijo pomeni bolj poglobljeno analitično obravnavo dediščine in spomenikov, ki lahko nadomesti ali nadgradi vpisovanje v register. Rezultat inventarizacije je dediščinski (spomeniški) inventar. V nekaterih državah, na primer v Franciji, so v generalnem inventarju kulturne dediščine kot osrednji državni zbirki popisane, analizirane in predstavljene dediščinske prvine, ki imajo kulturni, zgodovinski in znanstveni pomen.⁴⁰ V našem sistemu inventarizacija ni formalizirana. ZVKD-1 jo v prej citiranem členu sicer omenja kot del dokumentiranja, nimamo pa standardizirane vsebine, metodologije in drugega aparata za njeno izvedbo, čeprav so nekatere vsebine in postopki že kodificirani kot del drugih dokumentov oziroma postopkov – na primer kot del priprave konservatorskega načrta. V tej metodologiji so kot analitični del konservatorskega načrta⁴¹ v resnici opredeljene vsebine, ki so sicer s teoretičnega stališča del inventarizacije, vendar seveda le na ravni posameznega spomenika ali enote dediščine in ne na ravni sistematičnega pregleda celotnega korpusa dediščine in spomenikov. Ključna vsebina faze inventarizacije pa mora biti poleg identificiranja dediščine predvsem določitev družbenega pomena celote in posameznih delov (interpretacija).

Pri varstvenem delu pogosto govorimo tudi o topografiji kot obliki inventarja, običajno pripravljeni kot posebna (serijska) publikacija. Topografija nastane na podlagi natančnega terenskega pregleda določenega območja (to velja tudi za inventar) in je običajno urejena po krajevnem načelu (opisi posameznih enot dediščine so urejeni po posameznih naseljih ali teritorialnih enotah). Pogosto so topografije pripravljene tako, da je topografsko obdelana ena zvrst dediščine, na primer arheološka, etnološka, umetnostnozgodovinska topografija.

2. Preučevanje, vrednotenje in interpretiranje dediščine

Če sta identificiranje in registriranje dediščine izhodišče za vzpostavitev varstva, je drugi sklop namenjen poglobljenemu spoznavanju njenih vrednosti in vrednot.

ZVKD-1 uporablja dva, v običajnem jeziku sorodna termina in sicer raziskave in preučevanje. Kot **raziskave** definira »...dela, ki posegajo v dediščino zaradi potreb njenega varstva, s katerimi se preučujejo njeni deli in pridobivajo podatki o njenem pomenu, stanju in ogroženosti« (32. točka 3. člena). Raziskave, vključno z iskanjem arheološkimi ostalin, definira kot posege v dediščino, za izvedbo katerih je treba pridobiti kulturnovarstveno soglasje (26. točka istega člena).

Podvrsta raziskav so **predhodne raziskave** in sicer je definicija tovrstne raziskave naslednja:

»predhodna raziskava« je raziskava dediščine, ki jo je treba opraviti, zato da se:

- pridobijo informacije, potrebne za vrednotenje dediščine pred posegi v prostor ali pred graditvijo,

- natančneje določijo ukrepi varstva ali

- z njo dediščina pred posegi v prostor ali pred graditvijo nadzorovano odstrani.

Predhodna arheološka raziskava obsega tudi poizkopavalno obdelavo arhiva arheološkega najdišča (27. točka istega člena).

Zavedati se je treba, da termin »raziskava« po ZVKD-1 ni enak terminu po Zakonu o raziskovalni dejavnosti. Zato moramo paziti, da pri uporabi tega termina navedemo, na kakšno sfero se nanaša, ali na varstveno ali raziskovalno.

⁴⁰ L'Inventaire générale du patrimoine culturel. Francija je začela na enoten način pripravljati inventar leta 1964 na podlagi ukaza takratnega ministra za kulturo Andréja Malrauxa in pod vodstvom Andréja Chastela.

<http://www.inventaire.culture.gouv.fr/>

⁴¹ Pravilnik (2009), 5. do 8. člen.

ZVKD-1 termina »**preučevanje**« ne definira, zato gre za splošen pojem, ki pomeni pregled določenega dediščinskega pojava oziroma iskanje podatkov v njem, ne da bi pri tem v dediščino neposredno posegali (torej ne pomeni jemanja vzorcev, odkrivanja plasti, odstranjevanja mlajših delov ipd., kar vse sodi pod raziskave dediščine). Preučevanje obsega tako kabinetni kot terenski del. V prvega je lahko vključeno zbiranje arhivskega gradiva in rezultatov že opravljenih raziskav, preučevanje kartografskega gradiva in zbiranje podatkov na podlagi različnih raziskovalnih metod. Terensko preučevanje pomeni zbiranje podatkov z rednimi in izrednimi terenskimi pregledi in tudi, če je potrebno, tudi z daljinskim zaznavanjem (ali zaznavanjem na daljavo, kot se termin »remote sensing« včasih prevaja)⁴².

Vrednotenje je osrednja strokovna naloga javne službe varstva, saj so od metodološko podprtega in argumentiranega vrednotenja odvisne vse odločitve v zvezi z varstvom, tako tiste, ki jih sprejemajo konservatorji, kot tiste, ki jih sprejemajo nosilci urejanja prostora in izvršilni organi oblasti pri izdajanju dovoljenj za posege. Rečemo celo lahko, da je vrednotenje tista naloga, ki konstituira konservatorstvo kot stroko in kot dejavnost posebnega pomena za družbo. Brez pregleda nad dediščinskimi vrednotami država ne more izvajati svojih politik na področju varstva, kulture, prostorskega načrtovanja, okolja, izboljšanja kakovosti življenja, vključno s socialno kohezijo (politika do manjšinskih skupnosti in ogroženih socialnih skupin) ipd. Hkrati pa tudi državljani kot posamezniki in kot skupnost brez dobrih in prav usmerjenih informacij o vrednotah dediščine, ki jih posreduje varstvena služba, ne moremo razviti pozitivnega odnosa do dediščine in zavesti o pomenu njenega ohranjanja.

Vrednotenje je bilo tudi v našem okolju že od začetkov konstituiranja institucionalnega varstva dediščine dalje, to je od preloma stoletja, ko so naše dežele glede spomeniškega varstva s sodile pod Centralno komisijo na Dunaju, v središču nastajajoče spomeniške vede. O tem priča delo pionirjev tako imenovane Dunajske šole, Aloisa Riegla in Maxa Dvoraka.⁴³

Konservatorstvo kot stroka si mora prizadevati za večjo sistematičnost in preglednost, ter s tem tudi preverljivost vrednotenja dediščine. O tem ne nazadnje govorijo tudi Operativne smernice za izvajanje konvencije o varstvu svetovne dediščine⁴⁴, nadalje dokument avstralskega Icomosa, tako imenovana Listina iz Burre⁴⁵ in številna praktična navodila in smernice, ki so na to temo nastala v zadnjem času.⁴⁶ Pomembno je, da konservatorji po svetu v svoji praksi vse bolj uporabljajo bolj natančne metode vrednotenja in se pri tem naslanjajo ne le na spoznanja pionirjev konservatorstva, temveč tudi na metode, ki so jih razvile druge vede, predvsem ekonomija.

Sistematika vrednotenja pomeni, da moram vnaprej določiti vsaj naslednje parametre:

- merila vrednotenja,
- predmete vrednotenja,
- vrednostne stopnje (kategorije).

⁴² Evroterm, večjezična terminološka zbirka, podaja naslednjo definicijo zaznavanja na daljavo: »Znanstveno odkrivanje, prepoznanje, popisovanje in analiziranje zemeljskega ali vodnega površja z uporabo daljinskih senzorjev ali snemalnih naprav, kot so fotografije, termalni skener, radar ipd. 2. Skupek postopkov za daljinsko merjenje elektromagnetne energije, ki jo oddajajo predmeti.« <http://evroterm.gov.si/>

⁴³ O tem glej: Pirkovič, (1993), poglavje Dunajska šola umetnostne zgodovine in njen spomeniški pojmovni sistem, str. 11- 18. Riegl je v svojem ključnem delu Der moderne Denkmalkultus, 1903, razvil teorijo spomeniških vrednot.

⁴⁴ Operational guidelines (2011).

⁴⁵ Avstralski ICOMOS (1999).

⁴⁶ Navajamo tri internetne strani, ki vsebujejo metode vrednotenja: English Heritage [http://www.english-heritage.org.uk/Research & Conservation / Heritage Protection / Listing and Other Types of Designation / The Schedule of Monuments](http://www.english-heritage.org.uk/Research%20and%20Conservation/Heritage%20Protection/Listing%20and%20Other%20Types%20of%20Designation/The%20Schedule%20of%20Monuments); ZDA, Sekretar za notranje zadeve: Standardi vrednotenja http://www.cr.nps.gov/local-law/arch_stnds_3.htm, ZDA merila za vpis v register zgodovinskih krajev (National register of historic places) http://www.nps.gov/history/nr/publications/bulletins/nrb15/nrb15_5.htm.

Glede meril vrednotenja naj naštejemo tri možnosti:

Merila, ki jih opredeljujejo Operativne smernice za izvajanje konvencije svetovni dediščini:

merilo i (mojstrovine)⁴⁷

mojstrovina človeške ustvarjalnosti,

merilo ii (vrednote/vplivi)

pomen za izmenjavo človeških vrednot v določenem obdobju ali kulturnem prostoru na področju arhitekture, tehnologije, umetnosti, urbanizma, krajinskega oblikovanja,

merilo iii (pričevanje)

dokaz žive ali izumrle človeške tradicije ali civilizacije,

merilo iv (tipologija)

izjemen tip stavbe, arhitekturne ali tehnološke celote ali krajine, ki ponazarja pomembno stopnjo v razvoju človeštva,

merilo v (raba prostora)

izjemen primer tradicionalnega naselja ali rabe prostora oziroma morja/jezer, ki predstavlja določeno kulturo ali povezovanje med človekom in okoljem,

merilo vi (povezave)

predstavlja neposredno povezavo z dogodki, živo tradicijo, idejami, verovanju, umetniškimi in literarnimi deli izjemnega pomena.

Operativne smernice opredeljujejo še dve izhodiščni zahtevi, ki ju mora dediščina izpolnjevati, če zanjo predlagamo vpis na seznam svetovne dediščine. Ti dve zahtevi sta avtentičnost in celovitost. V kolikor predlagana dediščina ne ustreza tem zahtevam, je vpis na seznam praktično nemogoč (izjema je na primer most v Mostarju).

Merila, ki jih opredeljuje Listina iz Burre:

- I. estetska vrednost,
- II. socialna vrednost,
- III. znanstvena vrednost,
- IV. zgodovinska vrednost,
- V. kombinirana vrednost.

Merila English Heritage⁴⁸

- I. obseg ohranjenosti, redkost, ranljivost,
- II. pomen obdobja, iz katerega dediščina izvira,
- III. prispevek k razumevanju širših pojavov,
- IV. informacijski potencial oziroma potencial, da dediščino razumemo in jo cenimo (vključno z obsegom dokumentacije, ki povečuje pomen dediščine),
- V. povezava z drugimi enotami oziroma vrednote celote,
- VI. reprezentativnost (pomen za raznovrstnost ali pomen zaradi določene izjemne lastnosti).

ZDA merila za vpis v register zgodovinskih krajev:

- I. merilo A: dogodek, vrste dogodkov, povezava med zgodovinskim krajem in dogodki, pomeni povezave med različnimi dogodki, tradicionalne vrednote,
- II. merilo B: oseba, pomen osebe ali skupine, povezava zgodovinskega kraja z osebo /skupino, pomen povezave med različnimi kraji, pomen območij prvotnih prebivalcev ZDA,

⁴⁷ Kratke oznake za številko merila niso del uradnih Operativnih smernic, ki jih je sprejel Odbor za svetovno dediščino, temveč so povzete po študiji International Council (2008).

⁴⁸ Zaporedje meril je nekoliko prirejeno zato, da so merila bolj primerljiva z drugimi navedenimi.

- III. merilo C: oblikovanje / konstrukcija, delo mojstra, zgodovinski kraj z visoko umetniško vrednostjo, značilnosti tipa, obdobja, načina konstrukcije,
- IV. merilo D: informacijski potencial, povezava s človekovimi dejavnostmi, z njim se ocenjujejo arheološka najdišča (delno raziskana ali uničena, v celoti raziskana), stavbe, strukture, predmeti.

Na podlagi meril, razvitih za izvajanje konvencije o svetovni dediščini, sem že pred časom predlagala dokaj enostaven postopek vrednotenja na podlagi naslednjih meril:

- I. avtorsko in razvojno merilo
- II. tipološko merilo,
- III. zgodovinsko pričevalno merilo,
- IV. kulturno-civilizacijsko merilo,
- V. prostorsko merilo⁴⁹.

Oba sklopa nalog, to sta identificiranje, registriranje, dokumentiranje dediščine ter preučevanje, vrednotenje in interpretiranje sta ključni del poslanstva državne javne službe varstva. Z drugimi besedami, izvajanje teh nalog je v javno korist, ker sploh omogoča stabilno, preverljivo in zanesljivo ugotavljanje, katere konkretne stvari (nepremičnine in območja) so predmet javne koristi varstva.

Glede predmetov vrednotenja lahko rečemo, da so to ali sestavine celote ali lastnosti ali atributi stvari, ki jo vrednotimo, kot na primer:

- lokacija,
- struktura, vzorec, oblika (oblikovanje,)
- gradivo,
- izdelava,
- uporaba,
- deli, detajli,
- viri, informacije,
- vsebina, ki jo pripisujemo posameznim predmetom (občutki, asociacije, pomeni)
- kontekst (časovni, prostorski).

Glede vrednostnih stopenj v Sloveniji velja naslednji sistem:

- ne-dediščina (stvar ne vsebuje vrednot kulturne dediščine),
- dediščina,
- spomenik lokalnega pomena,
- spomenik državnega pomena,
- spomenik mednarodnega pomena⁵⁰ (pomena za evropsko identiteto pri Znak evropske dediščine ali izjemnega univerzalnega pomena pri svetovni kulturni in naravni dediščini).

3. Predlogi za razglasitev nepremičnih spomenikov

Za pripravo predlogov za razglasitev spomenikov je pristojen Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Pobudo za razglasitev lahko da vsakdo. Zavod je dolžan na pobudi odgovoriti. Če pobudo zavrne, mora tudi navesti razloge za zavrnitev.

Preden Zavod predlaga konkretno enoto dediščine za razglasitev, mora opraviti vrednotenje, na podlagi katerega se odloči, ali bo predlagala razglasitev za spomenik lokalnega ali državnega pomena. Vrednotenje je podlaga za določitev spomeniškega pomena enote.

⁴⁹ Pirkovič, (1987), str. 29-39.

⁵⁰ Po mednarodnih standardih, na primer tistih, ki veljajo za svetovno dediščino, in ne po ZVKD-1.

ZVKD-1 (11. člen) takole določa pomen, ki je podlaga za razglasitev nepremičnih spomenikov:

» Registrirana nepremična dediščina, ki

- predstavlja izrazit dosežek ustvarjalnosti ali dragoceno prispeva h kulturni raznolikosti,
- je pomemben del prostora ali dediščine Republike Slovenije ali njenih regij ali
- predstavlja vir za razumevanje zgodovinskih procesov, pojavov ter njihove povezanosti s sedanjo kulturo in prostorom, se lahko zaradi svojega izjemnega pomena za državo (v nadaljnjem besedilu: **spomenik državnega pomena**) ali posebnega pomena za pokrajino ali občino (v nadaljnjem besedilu: **spomenik lokalnega pomena**) razglasi za spomenik.«

V konservatorski stroki, tako mednarodni kot domači, obstajata dve struji z različnima pogledoma na **gradacijo (klasifikacijo) spomenikov** glede na pomen in sicer:

- prva struja (nemške dežele, Avstrija, pa tudi doktrina, ki jo zagovarja Svet Evrope) poudarja univerzalnost vsake pojavnne oblike dediščine, kar pomeni, da je vsa dediščina enako pomembna in da je ni smiselno deliti na kategorije;
- druga struja je prepričana, da je dediščino in spomenike mogoče in treba deliti glede na njihov pomen, ker je jasno, da dediščine v njenem celotnem obsegu ni mogoče enakovredno obravnavati ter jo ohranjati na enako strog način. Zato je bolje, da ohranjamo to, kar ima večji pomen (Francija, deloma Velika Britanija). Ta smer ima svoje utelešenje v konvenciji o varstvu svetovne dediščine, ki s svojimi Operativnimi smernicami postavlja zelo visok prag pri tem, kaj je izjemnega univerzalnega pomena in zato primerno za vpis na seznam svetovne dediščine.

Pri nas se obe »tradiciji« mešata. Do leta 1981 je prevladovala avstrijsko- nemška smer (ena sama kategorija pod imenom spomenik). Zakon o naravni in kulturni dediščini iz leta 1981 je dejansko uzakonil tri kategorije in sicer dediščino, varovano ex lege, kjer se je varstvo dejansko izvajalo v sistemu družbenega planiranja, spomenike in spomenike izjemnega pomena. Slednja kategorija se predvsem zaradi nasprotovanja stroke kategorizaciji pred letom 1999 ni izvajala.

Zakona iz leta 1999 in 2008, sta, enako kot prej omenjeni zakon iz leta 1981, ohranila tri stopnje (kategorije) dediščine glede na pomen: dediščina – spomenik lokalnega pomena – spomenik državnega pomena.

Zato, da bo sistem razglašanja spomenikov dobro deloval, bo Ministrstvo za kulturo moralo sprejeti pravilnik, kot ga predvideva 24. člen ZVKD-1, in z njim določiti:

- ustrezna merila za določanje spomenikov lokalnega in državnega pomena,
- okvirne režime za vsako od teh pomenskih stopenj (ni smiselno, da so v izvedbi režimi za obe kategoriji enaki),
- okvirne režime glede na tipe enot (območja, posamične enote, dele enot) in na zvrst dediščine (arheološka, stavbna, naselbinska dediščina, kulturna krajina, dediščina parkov in vrtov, premična dediščina kot del nepremične), ki morajo smiselno nadgraditi varstvene usmeritve, kot jih določa Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah.

Sicer mora predlog **varstvenih režimov** kot del predloga za razglasitev konkretizirati:

- zahteve glede varovanja spomenika, to je njegovega rednega vzdrževanja, obnove in uporabe,
- zahteve glede posegov,
- ukrepe za varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami in za primer oboroženega spopada,

- omejitve pravnega prometa,
- način upravljanja spomenika,
- zahteve glede raziskovanja, proučevanja in dokumentiranja,
- zahteve glede dostopnosti spomenika za javnost, zlasti časovne okvire,
- posamezne druge omejitve in prepovedi ter ukrepe za varstvo, kot so dolžnost začasne izročitve premičnega spomenika in trajanje takšne izročitve, prepoved premeščanja oziroma prenašanja spomenika (24. člen ZVKD-1).

Zavod pošlje predlog za razglasitev spomenika lokalnega pomena občini, ki je pristojna za izvedbo razglasitve, predlog za razglasitev spomenika državnega pomena pa Ministrstvu za kulturo. V prvem primeru občina izvede tudi postopek seznanitev lastnikov s predlagano razglasitvijo, v drugem pa mora ta postopek izvesti zavod. Spomenik lokalnega pomena razglasi občinski svet, spomenik državnega pomena pa vlada.

4. Programski dokumenti varstva

Osnovni programski dokument varstva dediščine je **nacionalni program za kulturo**, ki ga na podlagi Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo vsake štiri leta sprejema Državni zbor.⁵¹ Vlada mora vsako leto Državnemu zboru poročati o uresničevanju tega programskega dokumenta. ZVKD-1 (73. člen) omogoča, da vlada sprejme tudi poseben programski dokument varstva, tako imenovano **strategijo varstva dediščine**. Na podlagi ocene ogroženosti dediščine in priložnosti za njen razvoj strategija določi cilje, usmeritve in ukrepe celostnega ohranjanja dediščine, ki je predmet javne koristi. Nacionalni program ali strategija sta podlaga za pripravo dokumentov razvojnega načrtovanja in določanje politik na področju urejanja prostora, varstva okolja, varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami, graditve, stanovanjskega in komunalnega gospodarstva, turizma, raziskovanja ter informacijske družbe, vzgoje, izobraževanja, usposabljanja in vseživljenjskega učenja. To so tudi področja oziroma družbeni podsistemi, ki se običajno urejajo na podlagi programskih dokumentov in s stališča celostnega ohranjanja je prav, da ima v njih svoje mesto tudi varstvo dediščine. Poleg tega obstajajo še splošni oziroma skupni razvojni dokumenti, ki urejajo splošen razvoj v naši državi in kjer so prav tako opredeljeni cilji, usmeritve, prioritete in ukrepi, ki so pomembni tudi za naše področje. V nadaljevanju je naštetih nekaj razvojnih dokumentov:

- Strategija razvoja Slovenije,
- Strategija prostorskega razvoja Slovenije,
- Operativni program krepitve razvojnih potencialov za obdobje 2007-2013,
- Strategija razvoja informacijske družbe v Republiki Sloveniji (si 2010),
- Razvojni načrt in usmeritve slovenskega turizma 2007-2011,
- Program razvoja podeželja RS za obdobje 2007-2013.

5. Analiziranje in vrednotenje dediščine v prostoru

Kot strokovna podlaga za varstvo dediščine v postopkih prostorskega načrtovanja javna služba stalno zbira in vrednoti podatke o dediščini v prostoru. Osnovna strokovna evidenca je urejana v podatkovni zbirki Registra nepremične kulturne dediščine.⁵² Od leta 2008 je spletna **GIS verzija registra**, nadgrajena s **podatki o pravnih režimih varstva**, tako

⁵¹ Veljavnost trenutnega Nacionalnega programa za kulturo se zaključuje decembra 2011, Ministrstvo je pripravilo predlog novega programa, ki pa še ni prešel medresorske obravnave niti še ni bil poslan v Državni zbor, ki je pristojen za njegovo sprejetje.

⁵² <http://rkd.situla.org/>.

imenovani eVRD. Podatki o režimih so zbrani v Priročniku pravnih režimov, ki jih je treba upoštevati pri prostorskem načrtovanju in posegih v prostor v območjih kulturne dediščine. Priročnik je Ministrstvo za kulturo pripravilo zato, da lahko pripravljavci prostorskih aktov in drugi uporabniki na enem mestu dobijo zgoščen pregled prečiščenih besedil vseh pravnih režimov varstva, ki na dan izdaje tega priročnika v Republiki Sloveniji veljajo za območja kulturne dediščine, kot to izhaja iz različnih pravnih podlag. Podatki o pravnih režimih so vezani na vsako enoto dediščine iz registra.⁵³

V kratkem bo sistem eVRD nadgrajen v sistem Varstvenih območij dediščine, kot ga predpisuje 25. člen ZVKD-1. Na podlagi meril, kot so skupen zgodovinski kontekst nepremične dediščine, sorodne morfološke značilnosti in vrednote dediščine v prostoru in topografske enovitosti, bodo s podzakonskimi akti določena varstvena območja in pripadajoče varstvene usmeritve. Na podlagi podzakonskih aktov o varstvenih območjih dediščine bodo opredeljene usmeritve, izhodišča in pogoji za varstvo in ohranitev dediščine v prostorskih aktih (75. in 76. člen ZVKD-1).

6. Gradiva za smernice in mnenja v postopkih priprave prostorskih aktov

Varstvena območja dediščine so ena od treh obveznih sestavin prostorskih aktov, drugi dve sta še registrirana arheološka najdišča in kulturni spomeniki. Preostala dediščina, ki je le registrirana in ni vključena v eno od treh obveznih sestavin, predstavlja tisto vsebino, ki jo pripravi Ministrstvo za kulturo na podlagi strokovnega gradiva zavoda kot vsebino neobvezne narave.

V prehodnem obdobju, ko podzakonski akti o varstvenih območjih dediščine še niso sprejeti, velja prehodna ureditev (ki pravno temelji na 132. členu ZVKD-1), kot jo določa sistem eVRD (enoten prikaz strokovnih zasnov varstva kot sestavnih delov veljavnih prostorskih aktov, pripravljenih pred sprejetjem ZVKD-1, in iz njih izhajajočih varstvenih usmeritvah in režimih).

Nosilec urejanja prostora za področje varstva kulturne dediščine je Ministrstvo za kulturo. To pomeni, da ministrstvo v postopku priprave prostorskih aktov, konkretno na njihove osnutke pripravljavcem aktov posreduje **smernice za varovanje kulturne dediščine** v konkretnem prostorskem aktu in v nadaljevanju, ko je pripravljen predlog posameznega akta, izda mnenje o tem, ali predlog upošteva predhodno izdane smernice. Kot rečeno, zavod pripravi gradiva za smernice pri pripravi prostorskih aktov (to je vsebinski del smernic).

Glede na predpise s področja prostorskega načrtovanja poznamo tri vrste prostorskih aktov in za vse tri mora Ministrstvo za kulturo pripraviti smernice na podlagi gradiva zavoda. To so:

- državni prostorski načrt (DPN),
- občinski prostorski načrt (OPN) in
- občinski podroben prostorski načrt (OPPN).

Vsebinsko določa 76. člen ZVKD-1 in sicer smernice obsegajo:

- usmeritve za celostno ohranjanje (vključno za posege v vplivnih območjih, kadar je to potrebno za izvedbo varstva),
- predloge rešitev in ukrepov varstva,
- predloge prostorskih izvedbenih pogojev (PIP) za varstvo, kadar se pripravlja akt, ki določa prostorske izvedbene pogoje.

Prostorski izvedbeni pogoji za varstvo se kot del smernic določijo po enotah urejanja prostora in po posameznih enotah dediščine, predvsem glede lege, parcelacije, gradbenih

⁵³ <http://evrd.situla.org/>. Na spletu je objavljena tudi verzija spletnega registra s franciscejskim katastrom in podatki o starosti posameznih enot kulturne dediščine <http://giskds.situla.org/giskd/>.

linij, tlorisnih in višinskih gabaritov, prostorskih dominant, namembnosti, dostopnosti za javnost in oblikovanja javnih prostorov. Določi se tudi primere, v katerih je treba pridobiti kulturnovarstveno soglasje za posege v registrirano dediščino ali v enote urejanja prostora. To slednje pomeni, da je možno v prostorskem aktu določiti tudi primere, ko je potrebno pridobiti kulturnovarstveno soglasje za poseg v bližini enote dediščine (ne le za sam poseg v dediščino), če gre za poseg, ki neposredno vpliva na dediščino znotraj enote urejanja prostora.

Tako, kot morajo biti strukturirane smernice, je treba strukturirati tudi gradivo zanje.

Gradiva za smernice glede presoje vplivov na dediščino

Načeloma velja, da je za vse večje posege (to je posege ki so določeni v Uredbi o vrstah prostorskih ureditev državnega pomena, Ur.l. RS št. 95/2007) v okviru priprave prostorskega akta treba izvesti (celovito) presojo vplivov nameravanih posegov na dediščino. Za pripravo te presoje ni pristojen zavod niti Ministrstvo za kulturo, temveč pripravljavec prostorskega akta. V gradivu za smernice glede presoje vplivov na dediščino zavod prikaže **vplivna območja dediščine** in navede *vrste in vire podatkov o dediščini*, ki omogočajo pripravo okoljskega poročila na podlagi predpisov o varstvu okolja in urejanja prostora. Lahko tudi predlaga izdelavo predhodne arheološke raziskave v smislu **ocene arheološkega potenciala**, kar šele omogoča pripravo okoljskega poročila. Takšna predhodna arheološka raziskava praviloma obsega le oceno, ali v območju obravnave, kjer ni registriranih arheoloških najdišč, obstajajo arheološke ostaline. Ocena temelji na analizi in interpretaciji obstoječih podatkov ter podatkov, zbranih z daljinskim zaznavanjem in ekstenzivnim terenskim pregledom (survey). Predhodne arheološke raziskave za oceno arheološkega potenciala prostora naj bi opravljal predvsem Center za preventivno arheologijo, vendar zaradi omejenih finančnih in kadrovskih virov v praksi to počne predvsem, kadar so te ocene potrebne v okviru priprave državnih prostorskih načrtov (DPN).

Gradiva za mnenja

Kot rečeno, Ministrstvo za kulturo na predlog prostorskega akta izda mnenje, v katerem se opredeli do tega, ali predlog upošteva smernice ali ne. Kadar gre za pripravo podrobnega prostorskega akta, to je DPN ali OPPN, se z mnenjem določi tudi kulturnovarstvene pogoje, ki jih mora izpolnjevati projektna dokumentacija, s katero bo investitor podal vlogo za gradbeno dovoljenje. To pomeni, da imajo podrobni prostorski akti tudi vlogo dajanja kulturnovarstvenih pogojev za posege v dediščino. Tako kot pri smernicah tudi pri mnenjih gradivo zanje pripravi zavod.

Konservatorski načrt za prenovo

Konservatorski načrt za prenovo je obvezni sestavni del podrobnega prostorskega akta, ki je podlaga za celovito prenovo območja naselbinske dediščine, kulturne krajine ali območja druge dediščine, ki je značilen del prostora in grajenih struktur, ki je spomeniško območje ali varstveno območje dediščine. Konservatorski načrt za prenovo določi pogoje razvoja in omejitve z vidika varstva po enotah urejanja prostora. Podrobnejšo vsebino konservatorskega načrta za prenovo določa poseben podzakonski akt.⁵⁴

7. Upravno-strokovne naloge na podlagi javnega pooblastila

⁵⁴ Pravilnik (2010a).

Zakon pooblašča Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, da izvaja nekatere naloge državne uprave in to na podlagi tako imenovanega javnega pooblastila. Pri izvajanju javnih pooblastil ima zavod pravice in dolžnosti državne uprave. Javno pooblastilo je dano za izvajanje upravnih nalog, ki jih konkretno navaja ZVKD-1 v drugem odstavku 84. člena, ki sicer govori o nalogah zavoda. Javno pooblastilo se nanaša na:

- izdajanje kulturnovarstvenih pogojev in soglasij za posege v dediščino (razen za raziskave in odstranitve dediščine),
- izdajanje odločb o arheološkem najdišču,
- odrejanju lastnikom spomenikov izvedbo določenih ukrepov varstva,
- vodenje evidence raziskav.

Prve tri naloge pomenijo, da tako imenovane uradne osebe (to so zaposleni, ki imajo opravljen izpit iz splošnega upravnega postopka in so posebej pooblaščen za vodenje in odločanje v upravnih postopkih) izdajajo upravne odločbe (soglasja se tudi štejejo za upravne odločbe), s katerimi odločajo o pravicah in dolžnostih fizičnih in pravnih oseb v zvezi z varstvom dediščine. Četrta naloga se prav tako šteje za nalogo, za katero je potrebno javno pooblastilo, in sicer zato, ker ima zavod pri tem pooblastilo, da v evidenci vodi tudi določene osebne podatke o raziskovalcih. Prve tri naloge izvajajo Območne enote Službe za kulturno dediščino, četrto nalogo pa Center za preventivno arheologijo (za arheološke raziskave) in Restavratorski center (za druge raziskave kulturne dediščine).

Vsebina **kulturnovarstvenih pogojev** ne sme preseči tega, kar v zvezi s konkretno dediščino določeno v »nadrejenem« aktu in sicer:

- za poseg v registrirano nepremično dediščino v določbah prostorskega akta ali akta o določitvi varstvenih območij dediščine,
- za poseg v spomenik ali vplivno območje spomenika v aktu o razglasitvi ali v določbah prostorskega akta oziroma akta o določitvi varstvenih območij dediščine.

Poleg tega je mogoče s kulturnovarstvenimi pogoji investitorju posega naložiti tudi opravo predhodne raziskave. ZVKD-1 opredeljuje primere, v katerih je možno zahtevati predhodne raziskave in sicer takrat, kadar se upravičeno domneva, da je v nepremičnini, ki je predmet posegov, neodkrita dediščina, in grozi nevarnost za njeno poškodovanje ali uničenje.

Kulturnovarstveni pogoji se sami zase ne štejejo za akt, izdan v upravnem postopku, zato nanje tudi ni mogoča pritožba. Samo v primeru, da zavod investitorju izdajo kulturnovarstvenih pogojev zavrne, ker poseg sploh ni dopusten, to stori z upravno odločbo, na katero ima stranka pravico pritožbe.

S **kulturnovarstvenim soglasjem** (30. člen ZVKD-1) se potrdi, da je projektna dokumentacija, ki je potrebna za pridobitev gradbenega dovoljenja, pripravljena v skladu s kulturnovarstvenimi pogoji. To hkrati pomeni, da je možno soglasje zavrniti samo, če projektna dokumentacija ni pripravljena v skladu s pogoji. Poleg tega osnovnega namena soglasja (to je potrditve, da so bili pogoji upoštevani) je s soglasjem mogoče investitorju naložiti še to, kako naj ravna v primerih najdb dediščine med posegom, način izvedbe del in način strokovnega nadzora nad njihovo izvedbo, vključno z načinom potrjevanja posameznih faz izvedbe.

Vsebino in način izdaje **odločbe o arheološkem najdišču** določa 27. člen ZVKD-1. Namen tega javnega pooblastila je, da pred uničenjem zavarujemo arheološko ostalino, ki je bila naključno najdena ob posegu v zemljo ali v vodo in ki (doslej) ni bila varovana kot registrirano arheološko najdišče skozi prostorski akt, ker je bila odkrita in registrirana po sprejetju takšnega akta. Omenjeni člen zavod pooblašča, da zaradi nujnega (začasnega) zavarovanja najdišča lahko izda posebno odločbo (t.j. odločbo o arheološkem najdišču), s katero se omogoči predhodna raziskava najdišča tudi v primeru, če je investitor pred posegom že pridobil veljavno gradbeno dovoljenje. V primerih ogroženosti drugih vrst

dediščine ima pristojnost začasnega zavarovanja Ministrstvo za kulturo in sicer tako, da izda odločbo o začasni razglasitvi. Z odločbo o arheološkem najdišču se določijo območje najdišča, vrsta in obseg predhodnih raziskav, lahko pa se omeji ali prepove gospodarska in druga raba zemljišča, ki ogroža obstoj arheološke ostaline. Odločba o arheološkem najdišču je veljavna največ šest mesecev.

8. Strokovni nadzor nad posegi v dediščino

Poznamo tri vrste nadzora in sicer **inšpekcijski nadzor**, ki ga izvajajo pristojni inšpektorji in ki pomeni predvsem nadzor v primerih kršenja predpisov in upravnih aktov, nadalje **nadzor nad izvajanjem javne službe** varstva, ki ga opravlja Ministrstvo za kulturo (to pomeni, da ministrstvo lahko nadzoruje, kako javni zavodi izvajajo javno službo varstva) in strokovni nadzor nad stanjem dediščine in posegi v vanjo, vključno nad raziskavami, ki pomenijo poseg v dediščino.

Strokovni nadzor nad posegi in nad raziskavami izvaja zavod, natančneje Služba za kulturno dediščino (SKD) oziroma njene območne enote. Tudi strokovni nadzor nad arheološkimi raziskavami in drugimi posegi v arheološko dediščino opravljajo konservatorji-arheologi na območnih enotah SKD, ostale posege pa konservatorji drugih profilov. Če se pri strokovnem nadzoru pokaže, da raziskovalec ali investitor ravna v nasprotju s predpisi, ima konservator pravico in dolžnost, da kršitve prijavi inšpekciji ali celo organom pregona, če gre za sum kaznivega dejanja.

9. Sodelovanje z lastniki in z drugimi uporabniki dediščine

Poslanstvo javne službe varstva ni samo skrb za uresničevanje javne koristi varstva dediščine, ampak tudi skrb za svoje »uporabnike«, to je za lastnike, uporabnike, ljubitelje dediščine, pa tudi za predstavnike lokalnih skupnosti, investitorje in projektante. Dediščine ni mogoče varovati le s prepovedmi in zapovedmi, temveč predvsem z razvijanjem odnosa ljudi do dediščine. To pa pomeni, da morajo ljudje najprej razumeti, kakšne so vrednote, ki jih dediščina posreduje, in te vrednote tudi sprejeti kot svoje. Konservatorji so neposredno v stikih z ljudmi, ki skrbijo oziroma bi morali skrbeti za dediščino. Zato je pomembno, kakšne odnose znajo pri tem vzpostaviti in kako so pri tem prepričljivi in verodostojni. »Naravni« zavezniki javne službe varstva nepremične dediščine so muzeji, javni zavodi s področja varstva narave ter **nevladne organizacije** in društva na nacionalni in lokalni ravni. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije zato razvija posebne programe popularizacije dediščine in varstva in pedagoške in andragoške programe. Zakon (ZVKD-1) pa omogoča, da društva in druge nevladne organizacije, ki delujejo na našem področju, pridobijo status nevladne organizacije v javnem interesu in s tem pravico neposredno sodelovati z državo in javno službo v zadevah varstva (107. in 108. člen).

V splošnem lahko rečemo, da mora javna služba sodelovati z lastniki, uporabniki dediščine, nevladnimi organizacijami in strokovno ter širšo javnostjo v vseh fazah svojega dela, od identificiranja in registriranja dediščine, preko vrednotenja do sprejemanja varstvenih ukrepov. Javnost ima tudi zakonsko določeno **pravico do dostopa do informacij javnega značaja**, to je do vseh dokumentov, ki jih je izdelal zavod. Izjema so le tisti deli dokumentov, ki vsebujejo osebne podatke, in pa dokumenti, v katerih postopki še niso dokončani.⁵⁵

⁵⁵ Zakon (2003).

10. Izdelava konservatorskih načrtov

Za razliko od prejšnje prakse, ko so območne enote Zavoda pripravljale tudi tako imenovane konservatorske programe, je z novo ureditvijo področja varstva prišlo do izločitve teh nalog iz Službe za kulturno dediščino oziroma njenih območnih enot in prenos teh nalog na Center za konservatorstvo, ki je druga organizacijska enota zavoda. Center za konservatorstvo izdeluje konservatorske načrte kot del državne javne službe v primeru, kadar gre za spomenike v lasti države ali če gre za zahtevne konservatorske oziroma konservatorsko-restavratorske posege. V drugih primerih center te storitve lahko opravlja, vendar ni edini izvajalec, ker konservatorski načrt lahko pripravi tudi drug usposobljen izvajalec. Razlog za to spremembo je sistemske narave, saj zaposleni, ki imajo javna pooblastila (torej odločajo o pravicah in dolžnostih strank v postopku) in izvajajo strokovni nadzor nad posegi v dediščino, ne smejo hkrati v imenu in za račun investitorjev posegov pripravljati dokumentov, ki so predmet presoje v upravnih postopkih. Konservatorji z javnimi pooblastili pa imajo pravico in dolžnost revidiranja oziroma potrditve konservatorskega načrta, ki ga pripravijo usposobljeni izvajalci »na trgu«.

Konservatorski načrt se od konservatorskega načrta za prenovo razlikuje po tem, da se pripravi za posege v posamezen spomenik, medtem ko konservatorski načrt za prenovo usmerja posege v območjih dediščine oziroma v spomeniških območjih. Prvi je **del postopka graditve**, kot to določajo predpisi s tega področja, drugi pa del prostorskega načrtovanja.

Konservatorski načrt je namreč kot poseben elaborat **del projektne dokumentacije** za pridobitev projektne pogodbe ali del projektne dokumentacije za **pridobitev projektne soglasja**. Z njim se določijo sestavine spomenika, ki jih je potrebno ohraniti, in načrt izvedbe del, potrebnih za njihovo ohranitev. Obveznost priprave konservatorskega načrta se določi s kulturnovarstvenimi pogoji. Diskrecijska pravica pri določanju te obveznosti je z zakonom omejena na naslednje primere (sedmi in osmi odstavek 29. člena ZVKD-1):

- če je nameravani poseg kompleksen,
- če grozi nevarnost uničenja ali ogrožanja varovanih vrednot ali
- če je treba pri posegu izvesti konservatorsko-restavratorska dela.

Konservatorski načrt je potreben vedno, kadar gre za posege v strukturne elemente spomenika.

Podrobno vsebino, obseg in postopek priprave in revizije konservatorskega načrta določa Pravilnik o konservatorskem načrtu.⁵⁶ Pravilnik določa tudi primere, ko je obseg konservatorskega načrta lahko skrčen (kadar gre za poseg na manjšem delu spomenika), in primere, ko je treba kot del konservatorskega načrta pripraviti tudi **konservatorsko-restavratorski projekt** (kadar je za posege v sestavine spomenika predvidena izvedba konservatorsko-restavratorskih del). Metodologija za izdelavo konservatorskega načrta in aplikacija na konkreten primer pa sta predstavljeni v študiji, ki jo je pripravil Restavratorski center Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.⁵⁷

11. Upravljanje s spomeniki

Upravljanje oziroma gospodarjenje z dediščino je obveznost, ki je tesno povezana z lastninsko pravico nad stvarmi z lastnostmi dediščine. Pri dediščini, še toliko bolj pa pri spomenikih, je jasno, da lastništvo ne prinaša samo pravic temveč tudi obveznosti. Lastniki so namreč dolžni **s spomeniki ravnati kot dobri gospodarji**, to pomeni, da jih morajo vzdrževati, jih ne smejo zanemarjati, vanje ne smejo posegati tako, da bi jim škodovali, ali jih

⁵⁶ Pravilnik (2009).

⁵⁷ Zupančič (2007).

celo uničevati in porušiti. Lastniki so dolžni upoštevati in ohranjati kulturne vrednote in družbeni pomen spomenikov. Tudi z dediščino mora vsakdo ravnati tako, da se zagotavlja čim večja ohranitev njenih kulturnih vrednot za prihodnost. Takšno ravnanje z dediščino in s spomeniki določa 36. člen ZVKD-1 in pri tem nadgrajuje ustavno normo, ki pravi: »Vsakdo je dolžan v skladu z zakonom varovati naravne znamenitosti in redkosti ter kulturne spomenike.«⁵⁸

Večina nepremične dediščine je v lasti fizičnih oseb ali pravnih oseb zasebnega prava, ki s svojo dediščino lahko zadovoljivo gospodarijo in jo upravljajo. Predvsem pri spomeniških območjih pa je zelo težko uresničevati ukrepe varstva brez skupnega upravljalca takšnega območja. Zakon obveznost določitve upravljavca in sprejetja načrta upravljanja predpisuje za **spomeniška območja**, torej za območja mestnih ali podeželskih naselij ali njihovih delov, večja arheološka najdišča in območja kulturne krajine. Zakon določa obveznost določitve upravljavca tudi za **spomenike, ki so varovani na podlagi mednarodnih pogodb**, katerih podpisnica je Republika Slovenija, kot je na primer Unesco Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (59. člen ZVKD-1).

Zakon kot podlago za upravljanje spomeniških območij ali drugih pomembnejših spomenikov predpisuje sprejetje **načrta upravljanja**. Načrt upravljanja sprejme organ, ki je sprejel akt o razglasitvi spomenika (60. člen). Vsebina načrta upravljanja je naslednja:

- pregled kulturnih vrednot, ki jih je posebej treba ohranjati in razvijati,
- vizija varstva in razvoja,
- strateški in izvedbeni cilji upravljanja,
- opredelitev upravljalvske strukture in določitev ukrepov za varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami,
- načrt dejavnosti s finančnim okvirom, še posebej za zagotavljanje dostopnosti in upravljanje obiska,
- kazalnike in način spremljanja izvajanja ter
- rok veljavnosti načrta, način dopolnjevanja in spreminjanja načrta.

Del načrta upravljanja je tudi **načrti prezentacije oziroma interpretacije** kulturnih vrednot v območju.

Pri upravljanju območja enotnega zavarovanja kulturne dediščine in naravnih vrednot je potrebno zagotoviti tudi enotno upravljanje območja, ki upošteva tako dediščino kot zavarovane naravne vrednote. Načrt upravljanja območja enotnega zavarovanja sprejema vlada na predlog ministra in ministra, pristojnega za ohranjanje narave. Vlada imenuje tudi upravljavca območja. Upravljavca območja mora biti usposobljen za opravljanje nalog ohranjanja naravnih vrednot in kulturne dediščine na območju enotnega varstva (61. člen ZVKD-1).

12. Varstvo dediščine v primeru oboroženega spopada in pri varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami

Področje ureja Zakon o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami⁵⁹ in mednarodne konvencije s področja humanitarnega in vojnega prava, predvsem tako imenovana Haaška konvencija (1954) in njena protokola.⁶⁰

⁵⁸ 73. člen Ustave RS.

⁵⁹ Zakon (2006).

⁶⁰ Konvencija (1954) skupaj z Drugim protokolom (1999).

Načela **varstva pred nesrečami** so sorodna splošnim načelom varstva dediščine – za izvajanje predpisanih zaščitnih ukrepov so dolžni poskrbeti lastniki in uporabniki dediščine. Pri tem lahko zahtevajo pomoč strokovne službe za varstvo dediščine (drugi odstavek 39. člen ZVNDN). Podatki o kulturni dediščini in ocene njene ogroženosti v primeru različnih nesreč so osnova za preventivno ravnanje, za načrtovanje zaščitnih ukrepov in njihovega izvajanje v primeru, ko do nesreče že pride. Za načrtovanje in izvajanje zaščitnih ukrepov so poleg lastnikov in uporabnikov ter strokovnih služb varstva dediščine pristojne tudi občine in država ter organizacija civilne zaščite (69. člen).

Soroden okvir varstva velja tudi pri **varstvu v primeru oboroženega spopada**, le da sta tukaj sogovornika resor kulture in resor obrambe, vključno z oboroženimi silami. Pripravljalne ukrepe je treba sprejeti v miru, pri čemer je od vstopa Slovenije v Nato pomembno tudi sodelovanje na ravni zavezništva. Res pa je, da so Združene države Amerike kot vodilna članica Nata šele leta 2008 ratificirale Haaško konvencijo. Pripravljalni ukrepi vključujejo pripravo popisov dediščine, načrtovanje nujnih ukrepov za varstvo pred požarom ali rušenjem, pripravo na premestitev premičnih kulturnih dobrin ali zagotovitev ustreznega varstva takih dobrin na kraju samem in določitev pristojnih organov, odgovornih za varovanje kulturnih dobrin (5. člen Drugega protokola). Posebnega (razširjenega) varstva so deležne kulturne dobrine, ki so:

- kulturna dediščina, ki je izrednega pomena za človeštvo;⁶¹
- varovane z ustreznimi notranjepравnimi in upravnimi ukrepi, ki priznavajo njihovo izjemno kulturno in zgodovinsko vrednost in jim zagotavljajo najvišjo raven varstva;⁶²
- se ne uporabljajo v vojaške namene ali kot ščit za vojaške položaje in da je pogodbenica, ki ima nadzor nad kulturnimi dobrinami, dala izjavo, ki potrjuje, da jih ne bo uporabljala v ta namen. (10. člen Drugega protokola).

B. Vrste posegov v kulturno dediščino

1. Raziskovanje / izvajanje predhodnih raziskav

V skladu z ZVKD-1 so raziskave: »...dela, ki posegajo v dediščino zaradi potreb njenega varstva, s katerimi se preučujejo njeni deli in pridobivajo podatki o njenem pomenu, stanju in ogroženosti« in predhodna raziskava: »raziskava dediščine, ki jo je treba opraviti, zato da se: – pridobijo informacije, potrebne za vrednotenje dediščine pred posegi v prostor ali pred graditvijo, – natančneje določijo ukrepi varstva ali – z njo dediščina pred posegi v prostor ali pred graditvijo nadzorovano odstrani« (27. in 32. točka 3. člena ZVKD-1).

To pomeni, da zakon regulira le tisti del raziskav, ki dejansko posegajo v materialno substanco dediščine in to z namenom pridobivanja podatkov, potrebnih za njeno čim boljše varstvo, ne zaradi raziskovalne radovednosti. Ker gre za posege v dediščino in posledično za njeno uničenje, je zanje treba pridobiti predhodno soglasje. Glede na to, kako potencialno nevarna je za dediščino, se raziskave delijo na:

- splošne raziskave, na primer stavbne raziskave ali raziskave likovne dediščine, z odstranjevanjem plasti, jemanjem vzorcev, sondiranjem ipd.,
- arheološke raziskave, katerih končni rezultat je odstranitev in s tem uničenje arheoloških ostalin.

⁶¹ Gre za dediščino, ki je na primer vpisana v seznam (ali poskusni seznam) svetovne dediščine ali v seznam Znaka evropske dediščine).

⁶² V našem primeru to pomeni, da je zavarovana kot spomenik državnega ali vsaj lokalnega pomena.

Za prvo vrsto raziskav (torej za ne-arheološke raziskave) veljajo določbe 28. do 30. člena ZVKD-1 – zanje je treba pridobiti kulturnovarstvene pogoje in kulturnovarstveno soglasje Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Izjema so le raziskave, ki jih izvaja zavod sam ali nekdo v njegovem imenu (3. alineja drugega odstavka 28. člena).

Za arheološke raziskave pa velja določba 31. člena. Na tej podlagi je treba za raziskave in odstranitev arheoloških ostalin (ne le registriranih arheoloških najdišč) imeti predhodno soglasje ministra za kulturo. Izvedbo raziskave nadzoruje zavod, konkretno pristojni arheolog-konservator Službe za kulturno dediščino (SKD).

Arheološke raziskave se delijo na:

- **predhodne arheološke raziskave območij prostorskih aktov** (80. člen ZVKD-1) oziroma raziskave, s katerimi se pridobijo informacije, potrebne za izvedbo presoje vplivov na arheološko dediščino (5. odstavek 76. člena ZVKD-1). Namen teh raziskav je ocena arheološkega potenciala oziroma identificiranje arheoloških ostalin na območjih, kjer takšne ostaline doslej niso bile znane. Predhodne arheološke raziskave za oceno arheološkega potenciala obsegajo:
 - zbiranje podatkov iz obstoječih baz in evidenc,
 - pridobivanje podatkov na podlagi aerofoto, ortofoto in drugih metod daljinskega zaznavanja (sateliti, baloni, infrardeči posnetki...),
 - ekstenzivni terenski pregledi,
 - interpretacijo teh podatkov in
 - vrednotenje arheološkega potenciala (določitev vsebine in obsega arheološkega najdišča in pripravo predlogov vpis v register).
- **predhodne arheološke raziskave za sprostitev zemljišč za gradnjo**, ki obsega naslednje faze:
 - vrednotenje arheološkega potenciala (če takšna presoja še ni bila opravljena ob pripravi prostorskega akta),
 - arheološko izkopavanje in obdelava arhiva najdišča.

Namen vrednotenja arheološkega potenciala je natančno določiti vsebino in obseg najdišča, kar je potrebno za izvedbo zadnje faze, to je za arheološko izkopavanje.

Namen arheološkega izkopavanja je nadzorovano odstraniti arheološke ostaline in čim boljša pretvorba arheološkega najdišča v arhiv najdišča.

2. Vzdrževanje

Vzdrževanje so redna in investicijska vzdrževalna dela na dediščini, kot jih definirata 10.1. in 10.2. točka prvega odstavka 2. člena Zakona o graditvi objektov (ZGO)⁶³, ki so izvedena tako, da je ohranjena materialna substanca dediščine in njene kulturne vrednote.

⁶³»10.1. redna vzdrževalna dela pomenijo izvedbo manjših popravil in del na objektu ali v prostorih, ki se nahajajo v objektu, kot so prepleskanje, popravilo vrat, oken, zamenjava poda, zamenjava stavbnega pohištva s pohištvom enakih dimenzij in podobno ter s katerimi se ne spreminja zmožljivost inštalacij, opreme in tehnoloških naprav, ne posega v konstrukcijo objekta in tudi ne spreminja zmožljivosti, velikosti, namembnosti in zunanjega videza objekta;

10.2. investicijska vzdrževalna dela pomenijo izvedbo popravil, gradbenih, inštalacijskih in obrtniških del ter izboljšav, ki sledijo napredku tehnike, z njimi pa se ne posega v konstrukcijo objekta in tudi ne spreminja njegove

3. Konserviranje, restavriranje / izvajanje konservatorsko-restavratorskih del

Konserviranje

Konserviranje (tudi konservacija) so ukrepi in postopki, s katerimi ohranjamo materialno substanco dediščine. Pri konserviranju moramo upoštevati načelo omejevanja na najnujnejše posege in po možnosti načelo reverzibilnosti posegov. Konserviranje lahko delimo na preventivno (posredno) in aktivno (neposredno ali kurativno) konserviranje. Preventivno konserviranje pomeni, da skušamo zmanjšati ali preprečiti negativne (okoljske) vplive na dediščino, preprečevati naravne in druge nesreče ter nedovoljena dejanja v zvezi z dediščino. Aktivno konserviranje pa pomeni, da na dediščini izvajamo neposredne konservatorske posege, katerih namen so čiščenje, utrditev, zaščita pred propadanjem in morebitna menjava manjših uničenih delov, vendar tako, da čim manj spremenimo materialno substanco in strukturo dediščine.

Restavriranje

Restavriranje so postopki, s katerimi dediščini povrnemo nekdanji videz in strukturo in to z namenom, da bi olajšali uživanje, razumevanje in uporabo dediščine. Restavriranje izvajamo le, kadar je dediščina izgubila del svoje vrednosti ali funkcije zaradi preteklih predelav ali propadanja. Temelji na spoštovanju originalne substance in kulturnih vrednot, vendar največkrat povzroči določene spremembe videza dediščine, saj v primeru izgube določenih delov tak poseg pomeni nadomeščanje izgubljenih ali uničenih delov z novimi, zapolnjevanje vrzeli in odstranjevanje oziroma nadomeščanje starejših, neprimernih restavratorskih posegov. Sodobna restavratorska načela svarijo pred odstranjevanjem patine, saj patina predstavlja pomemben zaščitni sloj in hkrati prispeva k estetskim in zgodovinskim vrednotam dediščine.

Izvajanje konservatorsko-restavratorskih del

Konservatorsko – restavratorska dela so različni, med seboj usklajeni in koordinirani ukrepi in postopki, od priprave in izvedbe predhodnih raziskav, naravoslovnih analiz ter izmer do različni konservatorskih in restavratorskih posegov. Konservatorsko – restavratorska dela je treba izvajati na podlagi konservatorskega načrta oziroma konservatorsko-restavratorskega projekta in vse faze raziskav in izvedbe natančno dokumentirati.

4. Obnova / adaptacija / rekonstrukcija

Obnova

Obnova je rekonstrukcija dediščine, kot jo definira 7.2. točka prvega odstavka 2. člena ZGO⁶⁴, ki je izvedena tako, da so posegi omejeni na utrditev ter nujno adaptacijo in je ohranjena večina materialne substance dediščine in njene kulturne vrednote. Obnova lahko izjemoma pomeni delno rekonstrukcijo ali ne bistvene spremembe velikosti, zunanjega videza

zmogljivosti, velikosti, namembnosti in zunanjega videza, inštalacije, napeljave, tehnološke naprave in oprema pa se posodobijo oziroma izvedejo druge njihove izboljšave».

Zakon (2002) 2. člen. Zakon je znan tudi pod kratico ZGO.

⁶⁴ »7.2. rekonstrukcija objekta je spreminjanje tehničnih značilnosti obstoječega objekta in prilagajanje objekta spremenjeni namembnosti ali spremenjenim potrebam oziroma izvedba del, s katerimi se bistveno ne spremeni velikost, zunanji izgled in namembnost objekta, spreminjajo pa se njegovi konstrukcijski elementi, zmogljivost ter izvedejo druge njegove izboljšave«.

in uporabe dediščine. Obnova se ne sme izvajati na arheološki dediščini in tisti nepremični dediščini, ki ima umetnostno (likovno) vrednost.

Adaptacija

Adaptacija so investicijska vzdrževalna dela na stavbni dediščini, kot jih definira 10.2. točka prvega odstavka 2. člena ZGO⁶⁵ in ki omogočajo prilagajanje dediščine spremenjenim potrebam oziroma spremenjeni ali novi uporabi in s tem omogočajo dolgoročno ohranitev dediščine. Adaptacija mora biti izvedena tako, da je ohranjena materialna substanca dediščine in njene kulturne vrednote.

Rekonstrukcija

Rekonstrukcija so posegi v stavbno dediščino, kot jih definira 7.2. točka prvega odstavka 2. člena ZGO⁶⁶ in ki niso omejeni le na utrditev ter nujno adaptacijo, temveč obsegajo tudi dela, s katerimi se na novo zgradijo izgubljeni ali uničeni deli dediščine. Rekonstrukcija je dopustna le, če za izgubljene dele dediščine obstaja natančna dokumentacija in če novi deli izgubljenim ustrezajo v obliki, gradivih, strukturi, izdelavi in lokaciji. Izjemoma, na primer zaradi izgube v naravni ali sorodni nesreči, je dopustno rekonstruirati dediščino v celoti. Rekonstrukcija lahko izjemoma pomeni nebitvene spremembe velikosti, zunanjega videza in uporabe dediščine.

Celovita prenova

Celovita prenova je zbir različnih dejavnosti, s pomočjo katerih se na podlagi ustreznega prostorskega načrtovanja izboljšajo funkcionalne, tehnične, prostorsko-oblikovalske, bivalne, gospodarske, socialne, kulturne in ekološke razmere v območju dediščine, običajno v naseljih, lahko tudi v odprtem prostoru. Celovita prenova mora biti izvedena tako, da se ohranjajo prepoznavne značilnosti prostora in kulturne vrednote območja. Celovita prenova kompleksnih območij se izvaja na podlagi konservatorskega načrta za prenovo.

Prenova

Definicija je enaka kot v 29. točki 3. člena ZVKD-1.⁶⁷ Pojma „celovita prenova“ po Zakona o prostorskem načrtovanju⁶⁸ in „prenova“ po ZVKD-1 imata enak pomen v delu, ki se nanana na območja dediščine. Prenova kompleksnih območij se izvaja na podlagi konservatorskega načrta za prenovo, prenova enostavnih območij pa lahko tudi na podlagi konservatorskega načrta.

Oživljanje

Definicija je enaka kot v 22. točki 3. člena ZVKD-1.⁶⁹ Oživljanje (revitalizacija, včasih tudi rehabilitacija) je običajno del (celovite) prenove območja.

⁶⁵ Glej opombo št. 17.

⁶⁶ Glej opombo št. 18.

⁶⁷ »29. 'prenova' je sklop različnih dejavnosti z gospodarskega, socialnega in kulturnega področja, s pomočjo katerih se ob ustreznem prostorskem načrtovanju zagotovita ohranitev in oživljanje dediščine«.

⁶⁸ »1. celovita prenova je zbir različnih dejavnosti, s pomočjo katerih se z ustreznim prostorskim načrtovanjem izboljšajo funkcionalne, tehnične, prostorsko-oblikovalske, bivalne, gospodarske, socialne, kulturne in ekološke razmere na določenem območju, s pomočjo katerih se ponovno zagotovi ohranitev grajenih struktur in oživi urbana in druga območja. Celovita prenova se na območjih kulturne dediščine izvaja ob ohranjanju prepoznavnih značilnosti prostora in kulturnih vrednot varovanega območja«. Zakon (2007), 1. točka prvega odstavka 2. člena. Zakon je znan tudi pod kratico ZPNačrt.

⁶⁹ »22. 'oživljanje' so dejavnosti, ki omogočajo vključevanje dediščine v sodobno življenje in ustvarjalnost, njeno trajnostno uporabo in uživanje v njej«.

5. Repliciranje / kopiranje / rekonstrukcija kot faksimile

Repliciranje pomeni izdelavo kopije, ki je enaka originalu v obliki, strukturi, in po možnosti tudi v materialu in tehniki izdelave. Repliciranje je dopustno, kadar na ta način rešimo original pred gotovim propadom ali pred drugo neposredno nevarnostjo uničenja, na primer pred krajo ali vandalizmom. Z repliko običajno nadomestimo original na njegovi prvotni lokaciji, original pa shranimo v varnem okolju. Pojem **kopiranje** se včasih uporablja v enakem pomenu kot repliciranje, čeprav je rezultat kopiranja lahko izdelava večjega števila kopij. V tem se kopiranje, žal, lahko približa ponarejanju. **Rekonstrukcija** celotnega spomenika ali premične dediščine kot faksimile oziroma reprodukcija izgubljenega originala je dopustna le, če so izpolnjene naslednje **zahteve**:

- je bil spomenik izgubljen (na primer porušen) pred kratkim kot posledica naravne nesreče, druge večje katastrofe ali vojne in je ohranjenega mnogo originalnega gradiva,
- obstaja natančna dokumentacija o stanju pred poružitvijo oziroma uničenjem,
- spomenik je pomembna prvina nacionalne, regionalne ali lokalne identitete,
- spomenik je nepogrešljiv del prostorske celote (mesta, drugega naselja, kulturne krajine ali pri premični dediščini del nepremičnega spomenika ali spomeniške zbirke).

6. Ohranjanje in situ

Ohranjanje in situ (na izvorni lokaciji) je del osnovnih načel ohranjanja dediščine, tako kot ohranjanje materialne substance in kulturnih vrednot. To še posebej velja za ohranjanje arheološke dediščine, v okviru možnosti tudi za premično dediščino, ki je del nepremične. Arheološko najdišče je namreč dediščinska celota, ki jo je treba ohranjati kot celoto in situ. Izjemoma je mogoč zemljišče, kjer je najdišče, sprostiti za gradnjo tako, da se najdišče razišče in nadzorovano odstrani, vendar le, če ni druge rešitve in če je s tem zagotovljena druga javna korist, ki prevlada nad javno koristjo varstva.

7. Premeščanje

Premeščanje dediščine in spomenikov je kot konservatorski ukrep dopustno le, kadar je to edini način, da se zagotovi dolgoročno ohranjanje. Tehnično je danes mogoče premeščati ne le premično dediščino, dekorativne dele, arhitekturne člene nepremičnin ter »razstavljive« manjše objekte (na primer lesene stavbe), temveč tudi grajeno nepremično dediščino in spomenike večjih razsežnosti. Pri premični dediščini, dekorativnih delih in arhitekturnih členih, ki jih je treba umakniti s prvotne lokacije, običajno na ta mesta namestimo ustrezne kopije in s tem zagotovimo videz celovitosti te lokacije.

8. Odstranitev

Odstranitev pomeni dokončno porušitev oziroma uničenje dediščine, zato je ne moremo šteti za konservatorski ukrep. Ker pa v praksi prihaja do primerov, ko dediščine ni več smiselno ohranjati, je zakon predvidel postopek, v katerem je nepremično dediščino in spomenike dopustno odstraniti (31. člen ZVKD-1). Soglasje za odstranitev ne izdaja Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije tako kot druga soglasja, ampak minister za kulturo. Za izdajo pozitivnega soglasja morajo biti ugotovljeno, da je dediščina oziroma spomenik tako dotrajan ali poškodovan, da tega ni mogoče odpraviti z običajnimi sredstvi, ali če spomenik ali dediščina ogroža varnost ljudi in premoženje. Če se odloča o odstranitvi spomenika, je dodatni pogoj to, da mora biti spomenik pred tem dan v prodajo po ceni, ki upošteva njegovo

stanje. S tem je zakonodajalec želel preprečiti špekulacije pri namernem zanemarjanju spomenikov, ki bi jih nato porušili in sproščena zemljišča uporabili kot stavbna zemljišča.

C. Ukrepi preventivnega varstva

Preventivno varstvo ima tri komponente;

- **preventivno konserviranje**, o katerem smo govorili v poglavju o vrstah posegov v kulturno dediščino (podpoglavje Konserviranje), in katerega načelo je zmanjšati negativne vplive na materialno substanco dediščine,
- **preventivna arheologija** - njeno načelo je, da se je treba čim bolj izogibati izkopavanjem in to na način, da posege odvrčamo od arheoloških ostalin v zgodnjih fazah načrtovanja posegov. Zato si strokovnjaki v javni službi varstva morajo prizadevati, da se sprejmejo ustrezne strateške rešitve, da so arheologom omogočena redna posvetovanja s planerji, investitorji in javnostjo ter da imajo na razpolago dovolj časa in sredstev za izvedbo ustreznih predhodnih raziskav. Del preventivne arheologije, ki ga mora zagotoviti država, je tudi priprava arheoloških kart in drugih zbirk podatkov, ki omogočajo izvedbo preventivnih ukrepov.
- **ukrepi pravnega varstva**, ki omogočajo preventivno ukrepanje. Ti ukrepi so predstavljeni v nadaljevanju.

1. Začasna razglasitev

Začasna razglasitev je najbolj znan preventivni ukrep pravnega varstva, ki ga v obliki uredbe lahko izda minister za kulturo ali župan in to v primerih, če obstaja nevarnost, da bodo uničene spomeniške vrednote registrirane dediščine (21. člen ZVKD-1). Vsebina odloka je praktično enaka kot pri stalni razglasitvi, le da mora odlok določiti tudi rok veljavnosti začasne razglasitve, ki je lahko največ 12 mesecev, in se izjemoma lahko z novim odlokom podaljša še za 12 mesecev. Odlok o začasni razglasitvi je mogoče predčasno preklicati, če prenehajo obstajati razlogi za začasno razglasitev pred iztekom njenega roka. Razlika med stalno in začasno razglasitvijo je predvsem v poenostavljeni obliki sprejema (namesto vlade minister oziroma namesto občinskega sveta župan) in v poenostavljenem postopku, saj pri začasni razglasitvi ni potrebno obveščati lastnikov in javnosti o predlogu razglasitve.

Pomembna novost, ki jo je prinesel ZVKD-1 je, da mora Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije hkrati s predlogom za začasno razglasitev začeti postopek priprave predloga za stalno razglasitev spomenika. Nepravočasna priprava predloga za razglasitev ni razlog za podaljšanje trajanja začasne razglasitve. V praksi se je namreč pokazalo, da je velikokrat začasna razglasitev ugasnila in je dediščina ostala brez pravnega varstva, kar ni niti logično niti pravilno.

Novost je tudi v tem, da minister lahko začasno razglasi spomenik tudi v primeru, ko je pristojna organizacija pripravila predlog za razglasitev za spomenik lokalnega pomena, vendar **predstavljaški organ pokrajine ali občine predloga za razglasitev** v celoti ali v bistvenem delu **ni upošteval**. Kot bistveni del predloga za razglasitev se šteje vrednota, ki utemeljuje razglasitev za spomenik, varstveni režim vsaj v obsegu, ki omogoča najnujnejše varstvo, in vplivno območje ter varstveni režim v njem, ki še zagotavljata prostorsko celovitost spomenika. Tako je mogoče vsaj za eno leto (z možnostjo podaljšanja za še eno leto) preventivno zavarovati tudi manj pomembno dediščino, ki sicer nima vrednot državnega pomena, vendar bi njeno uničenje pomenilo osiromašenje lokalnega okolja.

2. Odločba o arheološkem najdišču

O tem ukrepu smo na kratko že govorili v poglavju Naloge javne službe varstva nepremične kulturne dediščine (podpoglavje: Upravno-strokovne naloge na podlagi javnega pooblastila), zato o tem ni potrebna dodatna razlaga.

3. Dokumentiranje premičnin z domnevo dediščine

Zaradi obsežnega uničevanja **tehniških naprav**, ki jih povzročajo spremembe v proizvodnji in zapiranje industrijskih obratov, je bilo potrebno lastnikom takšne potencialne dediščine z zakonom naložiti dolžnost, da kot obvezni del programov sanacije in prestrukturiranja podjetij, ki se sofinancirajo iz javnih sredstev, upoštevajo tudi dokumentiranje tehniških naprav, opreme, orodij, izdelkov, tehniških načrtov in risb, ki so starejši od 50 let. To še posebej velja za tovrstne stroje, postrojenja in naprave, ki bi utegnili imeti vrednote dediščine in ki jih nameravajo uničiti. Dokumentiranje se opravi pod nadzorom pristojne organizacije, to je Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije ali pristojnega muzeja. Stroške dokumentiranja nosi fizična ali pravna oseba, v interesu katere se opravlja sanacija ali prestrukturiranje podjetja. Izvod tako pridobljene dokumentacije se v roku šestih mesecev po zaključku dokumentiranja preda pristojni organizaciji (57. člen ZVKD-1).

4. Predhodne arheološke raziskave kot del presoje vplivov na kulturno dediščino

Vsebina je predstavljena v poglavju Naloge javne službe varstva nepremične kulturne dediščine (podpoglavje: Gradiva za smernice glede presoje vplivov na dediščino), zato ni potrebna dodatna razlaga. Bistveno je, da je namen tovrstnih predhodnih arheoloških raziskav pridobiti podatke, ki omogočajo pripravo okoljskega poročila oziroma presojo vplivov na kulturno (predvsem arheološko) dediščino.

5. Predhodne arheološke raziskave območij prostorskih aktov

Tudi ta tematika je že predstavljena v prejšnjih poglavjih, konkretno v poglavju Vrste posegov v kulturno dediščino, podpoglavje Raziskovanje / izvajanje predhodnih raziskav.

6. Inšpekcijski ukrepi v primeru poškodovanja in škodljivega ravnanja

Zakon o prekrških⁷⁰ in Zakon o inšpekcijskem nadzoru⁷¹ določata dve vrsti ukrepov, ki jih lahko uporabi inšpektor v primeru kršitev zakona, in sicer:

- inšpekcijski ukrep in
- globa za prekršek.

ZVKD-1 inšpektorju, pristojnemu za nadzor nad predpisi in upravnimi akti s področja varstva dediščine, poleg pooblastil za izvajanje splošnih inšpekcijskih ukrepov, daje pooblastilo za **ustavitev del** in sicer, če inšpektor ugotovi, da se izvaja poseg, za katerega zavezanec ni pridobil kulturnovarstvenega soglasja ali v nasprotju s takšnim soglasjem (prvi odstavek 115. člena). Ta določba povsem jasno opredeljuje primere, v katerih lahko inšpektor ustavi dela, ki se štejejo za poseg, in sicer vedno, kadar: » ...inšpektor ugotovi, da se izvaja ali se je izvedel nedovoljen poseg v dediščino ali spomenik, lahko z odločbo odredi ustavitev izvajanja vseh

⁷⁰ Zakon (2003a).

⁷¹ Zakon (2002b).

del.« Kot nedovoljen poseg se šteje vsak poseg brez ali v nasprotju s kulturnovarstvenim soglasjem. Določba govori tudi o trajanju ustavitve del in sicer takšna ustavitev velja, dokler si investitor kot inšpekcijski zavezanec ne pridobi kulturnovarstvenega soglasja za nameravani poseg.

Ta določba se nanaša tako soglasja po 29. do 30. členu in na soglasja po 31. členu. Če se za poseg zahteva gradbeno dovoljenje, inšpektor za kulturo lahko izreče ukrep ustavitve del, vendar mora nato zadevo odstopiti inšpektorju, pristojnemu za graditev (v takih primerih ustavitve del s strani inšpektorja za dediščino velja do odločitve inšpektorja za graditev). Inšpektor, pristojen za dediščino, lahko samostojno izreka ukrepe v primerih, ko gradbeno dovoljenje za poseg ni potrebno, na primer za vzdrževalna dela, ki se ne štejejo za graditev, pomenijo pa poseg v dediščino (ker tako določa prostorski akt), ali če gre za raziskavo in odstranitev dediščine brez ali v nasprotju s soglasjem iz 31. člena.

Drugi odstavek 115. člena določa rok, v katerem mora investitor zavod zaprositi za kulturnovarstveno soglasje in v nadaljevanju daje inšpektorju pooblastilo, da ob prekoračitvi tega roka ali v primeru, da zavod soglasje zavrne ali zavrže, lahko odredi **ukrep povrnitve v prejšnje stanje**.

Naslednji odstavek prej citiranega člena inšpektorju daje pooblastilo, da izreče **ukrep sanacije stanja ali nadomestni ukrep** in sicer v primerih, ko povrnitev v prejšnje stanje ni mogoča. Zadnji odstavek 115. člena pa inšpektorju daje pooblastilo, da ustavitve del lahko izreče tudi v skrajšanem postopku in celo le v ustni obliki. Takšno pooblastilo je seveda dano zato, da inšpektor brez odlašanja zaustavi uničenje dediščine z nedovoljenimi posegi in na ta način v celoti ali vsaj deloma prepreči škodo.

116. člen ZVKD-1 pa inšpektorja pooblašča, da lastniku ali drugemu infekcijskemu zavezancu naloži izvedbo ukrepov, s katerimi se prepreči škoda na spomeniku. Če zavezanec tega ne stori, lahko inšpektor odredi, da se ta **dela izvedejo na račun zavezanca**. Takšna dela izvede Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije na podlagi konservatorskega načrta in pod vodstvo pooblaščenih oseb. Če zavezanec ne zagotovi sredstev oziroma ne povrne sredstev za izvedbo takšnega ukrepa v roku, postavljenem v zahtevku za plačilo stroškov zavezanca, država, pokrajina ali občina, ki je spomenik razglasila, pridobi zakonito hipoteko na nepremičnini, ki je predmet ukrepa. (41. člen ZVKD-1).

Inšpektor ima tudi pravico začeti in voditi **postopek o prekršku**. Namen tega postopka je določiti globo (denarno kazen) za kršitev konkretnih določb zakona. Če je zavezanec z enim dejanjem storil več prekrškov ali prekršek ponavljal, mu je mogoče določiti več glob.

Če je z nedovoljenim posegom storjena večja škoda in gre za spomenik oziroma dediščino velikega pomena, obstaja utemeljen sum, da je storilec storil **kaznivo dejanje poškodovanja oziroma uničenje stvari posebnega kulturnega ali zgodovinskega pomena**. Za to je zagrožena kazen do petih let zapor (219. člen Kazenskega zakonika)⁷². V primeru takšnega suma je treba poškodovanje prijaviti policiji. Prijava takšnega dejanja policiji je za Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije uradna dolžnost. Če gre za poškodovanje ali uničenje arheoloških ostalin, ki so na podlagi zakona last države, gre za dodaten utemeljen sum, da gre za poškodovanje tuje stvari, kjer je zagrožena denarna kazen ali zapor do dveh let (220. člen KZ-1). Res pa je, da storilca ni mogoče hkrati oglobiti in kaznovati za kaznivo dejanje, kot ga določa kazenski zakonik. Zato zakon o prekrških določa, da se v primeru prijave kaznivega dejanja policiji postopek o prekršku ne sme začeti, če pa je že začel, se mora prekiniti.

⁷² Kazenski zakonik (2008).

Poleg tega lahko država (ministrstvo) na podlagi 41. člena ZVKD-1 preko državnega pravobranilca na sodišče vložiti zahtevo, da tisti, ki je povzročil škodo na registriranem arheološkem najdišču ali spomeniku državnega pomena, plača **odškodnino za razvrednotenje dediščine**. Če gre za razvrednotenje spomenika lokalnega pomena, takšno zahtevo na sodišče vloži občina. Odškodnina za razvrednotenje dediščine se določi glede na družbeni pomen in vrednost razvrednotene dediščine, pri čemer je najmanj enaka stroškom vzpostavitve v prejšnje stanje. V primeru razvrednotenja arheološke ostaline odškodnina znaša najmanj vrednost raziskav, ki bi bile potrebne za prevod uničene dediščine v arhiv najdišča (drugi odstavek tega člena). Postopek določitve odškodnine za razvrednotenje je neodvisen od kazenskega postopka.

3. DEL: PREDSTAVLJANJE ARHEOLOŠKE IN DRUGE DEDIŠČINE IN NJENEGA VARSTVA JAVNOSTI

A- Načela predstavljanja dediščine in njenega varstva javnosti

Uvodoma je treba pojasniti osnovne pojme, ki se uporabljajo v sodobni teoriji in praksi predstavljanja dediščine in njenega varstva javnosti. V naši praksi varstva običajno govorimo o prezentaciji dediščine. Tujki »prezentacija« je enakovreden slovenski izraz »predstavljanje«, še posebej, če tej besedi dodamo še pojasnjevalno besedo »javnosti« (torej lahko namesto »prezentacije« uporabljamo enakovredno besedno zvezo »predstavljanje javnosti«).

Vse pogosteje se uveljavlja izraz »interpretacija«. Interpretirati pomeni »tolmačiti«, z drugimi besedami, narediti nekaj razumljivo, tudi tako, da sporočilo iz enega jezika posredujemo v drugem jeziku, ki je našemu ciljnemu občinstvu razumljiv.

Lahko bi rekli, da »prezentacija« pomeni predvsem konservatorski postopek oziroma konservatorske posege, s pomočjo katerih širši javnosti omogočimo, da v konkretnem objektu ali območju dediščine prepozna ključne dediščinske vrednote, to je tiste vrednote, zaradi katerih smo to dediščino sploh prepoznali kot nosilko družbenega pomena in zato vredno ohranitve.

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1, 7. točka 3. člena) družbeni pomen definira z naslednjimi besedami: ...»družbeni pomen« je vrednost, ki jo ima dediščina za skupnost in posameznice in posameznike (v nadaljnjem besedilu: posamezniki) zaradi svojega kulturnega, vzgojnega, razvojnega, verskega, simbolnega in identifikacijskega potenciala ali za preučevanje strok, kot so antropologija, arheologija, arhitektura, etnologija, umetnostna zgodovina in zgodovina«. Pri tem je pomembno poudariti, da zakon namenoma govori o tem, da je določanje družbenega pomena odločilna vloga skupnosti in posameznikov, ki to skupnost sestavljajo, in ne le mnenje strok, ki dediščino proučujejo, seveda vsaka s svojega zornega kota.

Takšna zakonska norma v praksi pomeni, da se strokovnjaki, ki se ukvarjamo z dediščino, pri prezentaciji dediščine in njenih vrednot javnosti ne moremo postaviti v vlogo edinega razsodnika, ki odloča, kaj so dediščinske vrednote in kaj je njen družbeni pomen. Pri nalogi prezentacije (tako kot pri prejšnjih nalogah identifikacije dediščine in njenemu ovrednotenju) se moramo opreti ne le na strokovno razumevanje dediščine ampak enako, če ne še bolj kot na strokovno presojo, na pričakovanja, mnenja in splošen odnos javnosti, še posebej lokalnega prebivalstva, do konkretne dediščine. Prezentacija torej pomeni takšno ureditev dediščine, ki jo uresničujemo z javnostjo in za javnost.

Enako velja za interpretacijo – če želimo »prevajati« jezik dediščine v jezik občinstva, moramo poznati in razumeti pomen, ki je »zakodiran« v dediščini. Pri tem spet ne gre le za jezik preteklosti, ki bi ga proučevali in tolmačili poznavalci, temveč predvsem za to, kakšen je pomenski potencial dediščine za sedanost. V vsakem primeru sta prezentacija in interpretacija komunikacijski proces, katerega namen je posredovanje sporočil o pomenu in vrednotah kulturne dediščine javnosti in sicer tako, da jih z dediščino neposredno soočimo oziroma jo naredimo dostopno. Prezentacija in interpretacija nepremične kulturne dediščine imata veliko skupnega z muzejskim predstavljanjem (premične) dediščine javnosti.

Definicija interpretacije oziroma prezentacije dediščine je naslednja:

- Prezentacija so konservatorski posegi (običajno izvedeni skupaj s projektom obnove oziroma oživitve), ki služijo večji fizični dostopnosti širše javnosti oziroma obiskovalcev do kulturne dediščine in boljšemu sprejemanju in razumevanju dediščinskih vrednot.
- Interpretacija je dejavnost oziroma projekt, katere cilji so boljša fizična in virtualna dostopnost javnosti oziroma obiskovalcev do vrednot kulturne dediščine, boljše (čustveno) sprejemanje in (intelektualno) razumevanje teh vrednot. Za razliko od prezentacije je pri interpretaciji večji poudarek dan interpretacijskim sredstvom in uporabi posebne interpretacijske infrastrukture.

Icomosova listina o interpretaciji in prezentaciji kulturne dediščine (The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, Quebec 2008, imenovana tudi Ename listina⁷³) določa osnovna načela, po katerih naj se strokovnjaki ravnaajo, ko izvajajo dejavnost interpretacije oziroma prezentacije. Naj jih naštejemo:

1. Načelo dostopnosti in razumevanja

Interpretacija in prezentacija naj omogočita fizičen in intelektualen dostop občinstva do kulturne dediščine.

2. Načelo informacijskih virov

Interpretacija in prezentacija naj temeljita na dokazih, pridobljenih s preverjenimi znanstvenimi in strokovnimi metodami in tudi z živimi kulturnimi tradicijami.

3. Načelo konteksta in umestitve v prostor

Interpretacija in prezentacija naj upoštevata širši družbeni, kulturni, zgodovinski in naravni kontekst ter umestitev v prostor.

4. Načelo avtentičnosti

Interpretacija in prezentacija naj spoštujeta osnovno doktrino avtentičnosti v duhu Dokumenta iz Nare (1994).⁷⁴

5. Načelo zdržnosti oziroma trajnosti

Interpretacijski načrt mora upoštevati naravno in kulturno okolje in to tako, da si kot enega od glavnih ciljev zastavi družbeno, finančno in okoljsko zdržnost.

6. Načelo vključevanja

Interpretacija in prezentacija morata biti dosežek poglobljenega sodelovanja med varstvenimi strokovnjaki, obiskovalci, skupnostmi, ki so povezane z dediščino, in drugimi deležniki.

7. Načelo proučevanja, usposabljanja in spremljanja izvajanja

Neprekinjeno proučevanje, usposabljanje in spremljanje izvajanja so ključne prvine interpretacije kulturne dediščine.

Vsako od naštetih načel potrebuje razlago, ki jo najdete v omenjeni Icomosovi listini. Dodatno velja razložiti vsaj nekatere načela, ki ne bodo posebej predstavljeni v nadaljevanju.

Načelo dostopnosti in razumevanja pomeni predvsem to, da si pred izvedbo prezentacije (in enako velja za projekt interpretacije) odgovorimo na vprašanje "zakaj", "kako" in "za koga"

⁷³ ICOMOS Charter (2008). Ename listina se imenuje po centru za proučevanje dediščine v belgijskem mestu Ename.

⁷⁴ Dokument iz Nare (Nara Document on Authenticity) je bil sprejet na ICOMOS konferenci v Nari na Japonskem leta 1994.

nameravamo projekt uresničiti. Pri tem je izjemno pomembno, da naše strokovno delo usmerjajo etična načela, vključno z vodilnima načeloma, to sta avtentičnost prezentacije in odprtost do vseh, tudi na prvi pogled nasprotujočih si interpretacij (načelo vključevanja). Različne interpretacije so možne in nujne najmanj tedaj, če imajo korenine v različnem družbenem, zgodovinskem in kulturnem kontekstu, v katerem je dediščina nastala in ki določa razumevanje posameznih skupnosti. Vsaka skupnost, ki se čuti povezana s konkretno dediščino, ima pravico do svoje interpretacije. Seveda so etični standardi pomembni pri celotnem delu na področju varstva kulturne dediščine, vendar to še posebej velja za prezentacijo in interpretacijo.

Načelo vključevanja pomeni tudi, da se prezentacija in interpretacija ne smeta omejiti le na zabavne in privlačne teme, temveč morata na primeren način predstaviti tudi probleme, negativne in težavne vsebine, povezane z dediščino, njenim vrednotenjem in ohranjanjem.

Da bi pri iskanju odgovora na vprašanje, za koga bomo prezentacijo izpeljali, je pomembno že od prvih korakov pri pripravi na izvedbo poiskati čim širši krog sogovornikov, ki zastopajo različne skupnosti, povezane z dediščino (kot so lokalno prebivalstvo, ljudje s posebnimi potrebami, manjšine, strokovna javnost, obiskovalci – če je dediščina že vključena v obisk, ipd.) in jih kot enakovredne partnerje vključiti v projekt. Na ta način bomo dosegli, da bo prezentacija oziroma interpretacija dobila pravi smisel in da bo pripeljala do boljšega sprejemanja dediščine v javnosti.

Pri prezentaciji in interpretaciji moramo predstaviti prave informacije, vendar tako, da so prilagojene tistim vrstam občinstva, ki jih identificiramo kot najpomembnejše (ciljne skupine). Upoštevati moramo, da so informacije, ki jih posredujemo, namenjene širšemu krogu ljudi in ne (le) strokovnjakom. Seveda je možno določene informacije posredovati tudi poznavalcem, vendar morajo biti ločene od splošnih informacij ali na voljo ob zahtevi.

Icomosova Listina o varstvu in upravljanju arheološke dediščine⁷⁵ opozarja na to, da moramo prezentacijo in informacije, ki jih podajamo v okviru interpretacije dediščine za javnost, v rednih časovnih razmikih preverjati in po potrebi prilagoditi novim spoznanjem in novim pogledom. V vsakem primeru pa mora interpretacija upoštevati večpomensko razumevanje preteklosti.

Pomembno je tudi, da pri prezentaciji zagotovimo varen in hkrati smiselno urejen dostop do tistih delov dediščine, ki so ključni nosilci vrednot. Če je le mogoče tako zaradi varnosti obiskovalcev in tudi zaradi ohranjanju dediščine, kot prezentacijske poti uporabimo originalne dostope. Pri načrtovanju dostopa je treba dobro premisliti, kako se izogniti prevelikemu pritisku obiskovalcev na omejenem prostoru in dostop urediti tako, da se tokovi obiskovalcev porazdelijo na širši prostor oziroma na več prezentacijskih poti.

Koristno je tudi ohraniti in prezentirati originalno uporabo delov dediščine oziroma njenih struktur, saj je prav preko uporabe obiskovalcem bolj na široko odprta možnost razumevanja dediščine in njenega sprejemanja. Če originalna uporaba ni več mogoča, je treba poiskati sorodno in kompatibilno sodobno uporabo.

Kot dodatna možnost prezentacije in interpretacije se ponujajo različne oblike virtualne rekonstrukcije, vključno z maketami in kopijami, pri katerih pa je treba jasno označiti, da ne gre za originale (načelo avtentičnosti).

⁷⁵ Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage (1990), imenovana Lausanne Charter ali Lausanska Listina. Slovenski prevod je objavljen v: International Council (2003), str. 45-50.

B- Načini (oblike) predstavljanja dediščine javnosti in interpretacijska sredstva

Običajno dediščino predstavljamo javnosti tako, da v konkretnem objektu ali območju izvedemo posege, namenjene prezentaciji, poleg tega pa lahko izvajamo tudi program interpretacije in to z uporabo interpretacijskih sredstev.

Ožje področje delovanja konservatorjev je načrtovanje in izvedba takšnih konservatorskih posegov, ki so poleg temeljnega namena, to je ohranitve dediščine, njene utrditve in oživitve, namenjeni tudi prezentaciji. Običajno govorimo kar o prezentacijskih posegih, čeprav so del splošnih konservatorskih posegov v kulturno dediščino, ki so predstavljeni v poglavju **Vrste posegov v kulturno dediščino** *Skripte o konservatorskih postopkih in dokumentiranju* in jih na tem mestu ne bom ponavljala. Omenim naj le še tri vrste posegov, ki se uporabljata pri prezentaciji in niso omenjene pri predstavitvi vrst posegov v kulturno dediščino – to so anastiloza, arheološka rekonstrukcija in arheološka prezentacija.

Anastiloza, ki je vrsta rekonstrukcije, se največkrat uporablja pri prezentaciji arheoloških ostalin (takšen je tudi njen zgodovinski nastanek, ki sega v čas prve polovice 19. stoletja oziroma prve obnove atenskega Partenona), lahko pa tudi v drugih primerih. Pomeni ponovno sestavitev delov spomenika ali dediščine, ki so bili razvaljeni in med izkopavanji ponovno najdeni, velikokrat tudi na različnih lokacijah. Tako kot za rekonstrukcijo tudi za anastilozo velja, da je dopustna le, v kolikor je prvotno stanje mogoče natančno dokumentirati na podlagi verodostojnih informacij.

Tako kot to velja za rekonstrukcijo na sploh, se tudi **arheološka rekonstrukcija** uporablja kot metoda prezentacije, le da pri prezentaciji arheoloških ostalin. Zanje veljajo enaka (omejevalna) načela kot za rekonstrukcijo, poleg tega pa še dodatna zahteva, da se kot prostor arheološke rekonstrukcije ne sme uporabljati originalne lokacije in da se kot gradivo ne sme uporabljati originalnih struktur in materialov (za razliko od starejše metode anastiloze, ki uporablja tako originalno lokacijo kot originalne strukture in materiale). Dodatna posebnost arheološke rekonstrukcije je, da lahko temelji na metodi eksperimentalne arheologije⁷⁶, ki se v prezentacijske namene lahko uporablja tudi kot nazoren način predstavitve arheoloških dediščinskih vrednot javnosti, seveda z novimi materiali, vendar z uporabo historičnih tehnik.

Arheološka prezentacija se, v nasprotju s prej omenjenima metodama, uporablja pri predstavitvi stavbne dediščine in izjemoma tudi likovne dediščine. Gre za razmeroma zastarelo metodo, katere značilnost je, da so na primer na ostenjih stavbe prikazane vse faze stavbne zgodovine, tako da lahko hkrati vidimo prej zazidane okenske in druge odprtine, nastale v različnih obdobjih eno ob drugi, pri likovnih delih pa vse preslikave in doslikave na površini. Rezultati takšne prezentacije so za širšo javnost običajno težko razumljivi in moteči, strokovnjaki pa lahko dobijo vpogled v stavbno zgodovino in posamezne najdbe iz konservatorske dokumentacije in zanje arheološka prezentacija ni potrebna. Zato se danes takšna prezentacija uporablja le v zelo omejenem obsegu, ko želimo poudariti kakšen pomemben element ali doseči drug pedagoški učinek.

Interpretacijska sredstva obsega najmanj **samostojne ali vodene ogleda**, lahko tudi **muzejske predstavitve**, zaželeno pa je, da vključuje tudi bolj domiselne oblike, ki pri obiskovalcih pustijo močnejši vtis, saj delujejo na naše čute in burijo domišljijo. Takšne oblike so na primer **demonstracije**, **delavnice**, **uprizorjanje** (tako imenovana živa zgodovina), **organiziranje dogodkov in dejavnosti**, kjer sodelujejo obiskovalci (na primer kulinarčna

⁷⁶ Eksperimentalna arheologija je praktična metoda arheološke interpretacije. Je živ analitični proces, ki uporablja ali poustvarja delne ali celotne vidike preteklih družb in to z namenom preizkusiti hipoteze, možne interpretacije ali domneve o tej družbi. <http://www.archaeologyexpert.co.uk/experimentalarchaeology.html>. O preventivni arheologiji glej: tudi EPAC Meeting (2007).

doživetja, sodelovanje pri različnih opravilih ipd.). Vse omenjene oblike interpretacije, z izjemo ogledov, lahko potekajo ali v oziroma na objektih in območjih dediščine, lahko pa tudi drugje, na primer v šolah, muzejih, turističnih objektih ipd.

Interpretacijo kulturne dediščine, ki je posebej prirejena za otroke in mladino, včasih imenujemo tudi dediščinska pedagogika oziroma **pedagoški programi**. Zanje običajno velja, da se vključujejo v šolske ali predšolske kurikule oziroma v dopolnilne šolske programe.

Načini predstavljanja dediščine javnosti so lahko povezani tudi z načinom upravljanja dediščine. V teh primerih je prezentaciji in interpretaciji zagotovljen stabilnejši okvir in običajno tudi večja stopnja profesionalizacije. Najbolj znane so naslednje kombinacije upravljanja in prezentacije oziroma interpretacije dediščine:

- muzej na prostem,
- arheološki park,
- ekomuzej,
- interpretacijsko središče,
- kulturna pot,
- prezentacija ob posebnih dogodkih.

Muzej na prostem je ustanova, ki na izbranem zemljišču prikazuje način poselitve, graditve stavb, življenja, gospodarjenja v določeni kulturi.⁷⁷

Arheološki park je arheološko najdišče, kjer so na mestu odkritja (*in situ*) in hkrati običajno na prostem ohranjene in konservirane arheološke ostaline na način, primeren za predstavitev tovrstne dediščine javnosti. Arheološki park mora biti urejen tako, da omogoča ogled obiskovalcev in hkrati zagotavlja varnost in ohranjanje arheoloških ostalin.

Ekomuzej je oblika upravljanja z območjem dediščine, ki temelji na tesnem sodelovanju z lokalnim prebivalstvom. Lokalna skupnost sodeluje pri proučevanju in ovrednotenju celotne dediščine (materialne in žive), vključno z njenim kulturnim in naravnim okoljem. Pomemben vidik ekomuzeja je tudi, da delovanje muzeja lokalni skupnosti omogoča gospodarski in kulturni razvoj.

Interpretacijsko središče je lahko samostojna oblika upravljanja z dediščino, lahko pa je del druge upravljalvske oblike. Tudi njegova vsebina oziroma ponudba lahko variira – lahko vsebuje muzejsko predstavitev, različne oblike rekonstrukcij, različno interpretacijsko infrastrukturo in pomožne dejavnosti, kot so trgovina, kavarna, knjigarna, trgovina s spominki ipd. Po Petru Daviesu je njihovo glavno poslanstvo razlaga pomena krajine, območja narave ali spomenika in so namenjeni spodbujanju razumevanja in zavedanja o tem, kako se je območje spreminjalo, zakaj je danes tako, kot ga vidimo.⁷⁸

Kulturna pot je kompleksen, projekten način upravljanja večjega števila posameznih objektov in območij dediščine, ki niso nujno medsebojno prostorsko povezana, oziroma je kulturna pot lahko segmentirana. Kulturna pot je oblika interpretacije različne dediščine, ki pričaja o preteklih gospodarskih, še posebej trgovskih in prometnih povezavah, ter kulturnih in duhovnih vplivih oziroma izmenjavah med pokrajinami in širšimi ozemlji. Svet Evrope definira kulturno pot kot „... skupen kulturni, vzgojni in turistični projekt, katerega cilj sta razvoj in promocija poti ali skupine poti, ki temeljijo na zgodovinski poti, na kulturnem konceptu ali

⁷⁷ Glej Sketelj (2008).

⁷⁸ Davies, str. 14.

pojavo z nadsocialnim pomenom za razumevanje in spoštovanje skupnih evropskih vrednot.⁷⁹

Prezentacija ob posebnih dogodkih je oblika predstavitve, ki se zgodi na primer le na določen dan v letu ali je vezana na obletnice ali mednarodne projekte. V Evropi je najbolj znana vsakoletna akcije, ki jo že več kot dvajset let skupaj organizirata Svet Evrope in Evropska komisija. Vanjo so se postopoma vključile vse države članice Sveta Evrope. Za organizatorje teh aktivnosti ostaja priročnik, kjer so predstavljeni praktični napotki za organiziranje in promocijo kulturne dediščine.⁸⁰

C- Interpretacijska infrastruktura

Po Icomosovi Ename listini je definicija interpretacijske infrastrukture naslednja:

Interpretacijska infrastruktura pomeni naprave, opremo ali prostore, v objektih oziroma območjih dediščine ali v njihovi neposredni bližini, ki so namenjeni interpretaciji in prezentaciji. Vključujejo tudi interpretacijska sredstva, ki omogočajo posredovanje sporočil s pomočjo novih⁸¹ in klasičnih tehnologij.

Interpretacijska infrastruktura so na primer table in paneli, kioski, vitrine, urejene poti, različne oznake (za smer ogleda, opozorila glede varnosti, informiranje...), multimedijske naprave in predstavitve na kraju samem ali na spletu, brošure, plakati, vodiči in drugo tiskano gradivo, spominki, naprave in ureditve za avdio in avdio-video vodenje, programi in igrice, ki jih je mogoče spremljati preko mobilnih telefonov in drugih ITK naprav in še bi lahko naštevali. Pomembno je vedeti, da je učinkovita predvsem tista interpretacijska infrastruktura, ki upošteva potrebe in pričakovanja ciljnih skupin obiskovalcev, ki je po možnosti interaktivna oziroma obiskovalcem nudi bogato doživetje, ker vpliva na vse čute, ne le na razum, in ki spodbuja domišljijo.

Interpretacijska infrastruktura je sorodna muzejski infrastrukturi. Pri njenem načrtovanju in izboru moramo upoštevati, da posamezna oprema ali naprave ne smejo preglasiti same dediščine, ki jo predstavljamo, ali celo nasprotovati njenim vrednotam ali vrednotam skupnosti, ki se z dediščino identificira. Jasno infrastruktura se mora tudi ločiti od originalnih delov dediščine (pri tem velja enako načelo, kot pri rekonstrukciji oziroma kopijah). Načelo učinkovitosti in hkratne nevsiljivosti mora veljati tudi za infrastrukturo, ki je nameščena zunaj objekta ali območja dediščine in je nujna zaradi dobrega označevanja poti do dediščine oziroma je namenjena podajanju osnovnih informacij o dediščini, ki jo predstavljamo.

Pomembno je tudi, kakšno tekstualno, slikovno, grafično in avdiovizualno gradivo pripravimo kot del infrastrukture oziroma kot interpretacijsko sredstvo. Tudi oblikovanje mora biti ustrezno in kakovostno. O tem obstaja vrsta priročnikov in napotkov. Naj omenim le enega med njimi, ki velja za informacijske table. To je pravilo 3 – 30 – 3. Prva številka pomeni sekunde, ki jih vsak obiskovalec običajno nameni ogledu table s prvim pogledom. Informacija, ki navadno predstavlja naslov ali ključno misel, mora biti oblikovana in zasnovana tako, da jo je mogoče dojeti s takšnim kratkim pogledom na tablo. Druga številka prav tako pomeni sekunde, ki se nanašajo na dodatno informacijo, ki jo naj v tem času dobi in razume obiskovalec, ki mu je prva informacija vzbudila pozornost. Tukaj je koristno poleg besedila vključiti še slikovno ali grafično sporočilo. Zadnja številka pa pomeni minute in se

⁷⁹ Resolution (2010).

⁸⁰ Priročnik (2009).

⁸¹ Za uporabo novih tehnologij pri delu z dediščino, vključno z interpretacijo in upravljanjem z obiskom glej Basic (2009).

nanaša na čas, ki ga nameni bolj pozoren ali bolj v tematiko usmerjen obiskovalec temu, da se posveti bolj natančno posredovani informaciji.

D- Načrtovanje prezentacije oziroma interpretacije

Iz vsega povedanega je jasno, da sta prezentacija oziroma interpretacija izjemno kompleksni nalogi in ju moramo zato skrbno načrtovati. Od dobrega načrta je odvisno, ali bo predstavitev dosegla svoj namen. Pri nas doslej ne govorimo o načrtu prezentacije oziroma interpretacije kot posebnem dokumentu. Nujno pa je, da ta vidik konservatorskega dela vključimo v dokumente, ki jih tudi sicer pripravljamo. Možnosti glede oblike načrta so naslednje: Načrt prezentacije oziroma interpretacije je lahko:

- del načrta upravljanja,
- del konservatorskega načrta,
- samostojen dokument.

V splošnem pa lahko rečemo, da morata biti načrtovanje in izvedba prezentacije oziroma interpretacija del vsakršnega razvojnega, finančnega in upravljalškega načrtovanja, ki zadeva kulturno dediščino.

Prezentacija in interpretacija kot del načrta upravljanja spomenika ali spomeniškega območja

Načeloma je za izvedbo prezentacije in interpretacije, ne glede na to, ali gre za posamezen objekt ali območje, odgovoren lastnik oziroma v njegovem imenu upravljavec dediščine.

ZVKD-1 kot obvezno vsebino načrta upravljanja med drugim določa tudi pregled kulturnih vrednot, ki jih je posebej treba ohranjati in razvijati, opredelitev vizije varstva in razvoja, pripravo načrta dejavnosti s finančnim okvirom, še posebej za zagotavljanje dostopnosti in upravljanje obiska, ter določitev kazalnikov in načina spremljanja izvajanja načrta upravljanja. Vse to so vsebine, ki jih moramo dobro opredeliti in upoštevati tudi pri prezentaciji in interpretaciji dediščine.

Pregled kulturnih vrednot, ki jih je posebej treba ohranjati in razvijati, je pomembno izhodišče pri določanju vodilne ideje oziroma teme prezentacije in interpretacije. Vizija varstva in razvoja je priložnost, da poleg drugih ciljev in smeri razvoja določimo cilje prezentacije oziroma interpretacije. Pri izdelavi osrednjega dela načrta upravljanja pa na podlagi analize ciljnih skupin, vodilne ideje in ciljev opredelimo vrsto in obseg interpretacijskih oblik oziroma sredstev, njihove nosilce, finančno konstrukcijo, po potrebi obliko upravljanja, ki najbolj ustreza vodilni temi in ciljem. Izvedbeni del načrta upravljanja pa določi podrobnosti glede oblike in načina izvedbe interpretacije, vključno z interpretacijsko infrastrukturo, in načinom spremljanja izvajanja interpretacije.

Prezentacija kot del konservatorskega načrta

Ker je glavni cilj konservatorskega načrta (enako velja za konservatorski načrt za prenovalno območje dediščine) obnova oziroma prenova dediščine, torej izvedba konservatorskih, konservatorsko-restavratskih in drugih posegov, katerih namen sta ohranitev in oživitev (ponovna uporaba) dediščine, je jasno, da v okviru konservatorskega načrta mogoče načrtovati predvsem prezentacijo dediščine (za katero smo rekli, da jo dosežemo z uporabo konservatorskih posegov). Interpretacija je lahko predmet konservatorskega načrta le v delu, ki pomeni načrtovanje interpretacijske infrastrukture, ki hkrati pomeni del investicijske

opreme. Konservatorski načrt tako lahko razumemo kot orodje za izvedbo projekta prezentacije.

Vidike prezentacije lahko vključimo tako v analitični del: konservatorskega načrta, torej ko pripravljamo poglavja o razumevanje dediščine in njenih vrednot ter o družbenem pomenu dediščine – tukaj spet pride v poštev določitev vodilne ideje oziroma teme prezentacije in prezentacijskih ciljev; in tudi v izvedbeni del konservatorskega načrta, kjer v okviru usmeritev za ohranitev in varovanje opredelimo tudi usmeritve glede prezentacije. V preglednici sestavin dediščine lahko natančno določimo sestavine, ki jih je treba prezentirati, v konservatorsko- restavratorskem projektu pa določimo način izvedbe prezentacije, vključno z določbami glede projektnih rešitev za interpretacijsko infrastrukturo.

Načrt prezentacije oziroma interpretacije kot samostojen dokument

Načrt prezentacije oziroma interpretacije (za sedaj) ni poseben dokument, saj ga ZVKD-1 ne predvideva. Vsekakor pa je priporočljivo, da takšen dokument pripravimo, če ta tema ni zajeta ali v načrtu upravljanja ali v konservatorskem načrtu oziroma konservatorskem načrtu za prenovu.

Namen takšnega načrta je na podlagi razumevanja spomenika, njegovih vrednot in družbenega pomena določiti vodilno idejo oziroma temo, cilje prezentacije oziroma interpretacije, usmeritve in projektne rešitve, ki prispevajo k večji prepoznavnosti dediščine in s tem večji sprejetosti njenih vrednot pri različnih ciljnih skupinah obiskovalcev in ne nazadnje tudi drugih deležnikov (predvsem domačinov).

Načrt prezentacije oziroma interpretacije sestavljata dva dela, analitični in izvedbeni. V analitičnem delu je pomembno, da identificiramo probleme, partnerje pri projektu, in cilje projekta, ciljne skupine obiskovalcev, ki jim je projekt namenjen, in podobno. V izvedbenem delu nato opredelimo natančen načrt izpeljave projekta ob upoštevanju vsebin, ki so omenjene v prejšnjih podpoglavjih (Prezentacija in interpretacija kot del načrta upravljanja spomenika ali spomeniškega območja in Prezentacija kot del konservatorskega načrta). Pomembno pa je, da oba dela načrta povezuje izjava vseh partnerjev v projektu, v kateri opredelijo skupno vizijo (poslanstvo) projekta prezentacije oziroma interpretacije. Vizija mora temeljiti na skupnem razumevanju dediščine in njenih vrednot. Na tej podlagi partnerji tudi sprejmejo skupno odločitev glede cilja oziroma ciljev projekta in glede vodilne ideje.

Vsi ostali deli izvedbenega dela načrta so potem le logična izpeljava skupne vizije, ciljev in vodilne ideje. Do vodilne ideje pridemo tako, da postopoma zožujemo možne teme predstavitve na eno samo temo. Vodilno idejo zapišemo v kar najbolj kratko in premišljeno zapisano izjavo o vodilni temi, ki naj po možnosti obsega en sam stavek. Na ta način bomo dosegli, da se osredotočimo na bistveno sporočilo, ki ga želimo posredovati občinstvu. Vodilni ideji nato podredimo izbiro interpretativnih sredstev in infrastrukture. Pomembno je tudi, da kot podlago za izvedbo predstavitve uporabimo prave informacije – skrbno moramo pretehtati vsak del besedila, ki ga nameravamo vključiti, vsako slikovno ponazoritev, zvočne učinke, oblikovanje in ne nazadnje preveriti, ali informacija res obiskovalcem sporoča to, kar smo želeli. Upoštevati moramo tudi, da so neverbalna (slikovna, slušna) sporočila veliko bolj učinkovita od besednih, saj neposredno nagovarjajo obiskovalčeve čute, ker delujejo predvsem na čustveni in ne toliko na intelektualni ravni.

Tako kot pri vsakem projektu, je del projektne vsebine tudi določitev kazalnikov, terminskega načrta in drugih nalog v zvezi s spremljanjem izvedbe projekta in morebitnih prilagoditev novim razmeram ali spoznanjem. Načrt mora predvideti tudi spremljanje odziva obiskovalcev.

E- Trajnostni vidik prezentacije oziroma interpretacije ter upravljanje z obiskom in spremljanje izvajanja

Trajnostni vidik prezentacije ali interpretacije kratkomalo pomeni, da je treba z najmanj motečimi, potratnimi ali okoljsko, etično ali družbeno vprašljivimi sredstvi in infrastrukturo doseči zastavljene cilje. Trajnost v našem primeru ne pomeni le okoljske vzdržnosti, temveč tudi ali predvsem družbeno in kulturno vzdržnost. Ali je projekt prezentacije oziroma interpretacije družbeno in kulturno vzdržen, lahko preverimo tako, da odgovorimo na naslednja vprašanja.

- Ali projekt spodbuja identiteto lokalne skupnosti oziroma drugih skupin, povezanih z dediščino?
- Ali obiskovalcem omogoča, da se ob obisku zabavajo in hkrati pridobijo nova spoznanja o dediščini in njenih vrednotah ali utrdijo svoje poznavanje dediščine?
- Ali prezentacija oziroma interpretacija podpira ohranjanje tradicionalnih oblik uporabe dediščine ali spodbuja nove vrste uporabe, ki omogočajo nadaljnji obstoj dediščine?
- Ali prezentacija oziroma interpretacija prispeva h gospodarskemu razvoju lokalne skupnosti?
- Ali prispeva k sprejemanju in večjemu ugledu varstva?

Tako kot velja za splošno projektiranje posegov v prostor, je treba pri pripravi presoje vplivov na okolje upoštevati tudi morebitne vplive interpretacijske infrastrukture na kulturno dediščino.

Pri določanju ciljev prezentacije in interpretacije je treba upoštevati omejitve pri številu in časovni (sezonski) razporeditvi obiska, ki izhajajo iz ranljivosti in ogroženosti dediščine, in pri določanju obsega obiska upoštevati vse varnostne dejavnike, čeprav na račun morebitnega manjšega obiska. Tudi sicer je varnost in dolgoročna ohranitev dediščine prvo vodilo pri načrtovanju in izvedbi projekta prezentacije ali interpretacije. Če se je treba odločati med varnostjo in dostopnostjo do dediščine, je vedno varnost tista, ki mora prevladati nad dostopnostjo dediščine.

Celotno interpretativno infrastrukturo je treba načrtovati in je izdelati tako, da zahteva minimalno vzdrževanje. V času obratovanja pa jo je treba v rednih časovnih presledkih pregledovati in po potrebi izvesti vzdrževalna in posodobitvena dela. Seveda je treba redno vzdrževati tudi dediščino in njene posamezne elemente.

Glede družbenega vidika trajnosti lahko rečem še to, da so gospodarski učinki projekta prezentacija ali interpretacije le eden od vidikov te trajnosti. Morda še pomembnejše so dolgoročne koristi, ki jih ima določena skupnost v obliki večje socialne vključenosti, izboljšanih možnosti izobraževanja v dejavnostih, ki so povezane z dediščino, in izboljšan kulturni prepoznavnosti širšega prostora.

Dodaten vidik trajnosti je tudi skrb za pravice iz intelektualne lastnine. To ne velja le za avtorje besedil, slikovnega gradiva, oblikovanja ipd., temveč tudi za mojstre, ki so morebiti sodelovali pri izvedbi projekta, ali lokalne informatorje, ki so s svojim znanjem, izkušnjami in posredovanjem delov žive dediščine pripomogli k bolj zanimivi, pristni in trajnostni predstavitvi kulturne dediščine.

UPORABLJENI VIRI IN LITERATURA

AVSTRALSKI ICOMOS, *Listina iz Burre*, (1999, http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/metodologija-konservatorski_nacrt/02_Burra.pdf

BASIC GUIDELINES for Cultural Heritage Professionals in the Use of Information Technologies (2009), <http://www.enamecenter.org/files/documents/How-how%20book%20on%20Cultural%20Heritage%20and%20ICT.pdf>

COUNCIL OF EUROPE Committee of Ministers: *Recommendation No R (95) 9 on integrated conservation of cultural landscape areas as part of landscape policies*, (1995), <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=536539&SecMode=1&DocId=527032&Usage=2>.

DAVIES, Peter (1999), *Ecomuseums, A Sense of Space*, Leicester University Press, London.

DIREKTIVA Sveta 85/337/EEC o oceni vplivov določenih javnih in zasebnih projektov na okolje (1985), kodificirano besedilo: <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=sl&ihmlang=sl&lng1=sl,en&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv.&val=570312:cs&page=>

EPAC MEETING (2007), *European preventive archaeology : papers of the EPAC Meeting*, Vilnius 2004 National Office of Cultural Heritage, Hungary - Council of Europe.

EUROPEAN CHARTER of the Architectural Heritage – *La Charte Européenne du Patrimoine Architectural* (1975), (Amsterdamska listina), Strasbourg, http://www.icomos.org/docs/euroch_e.html.

EVROPSKA KONVENCIJA o krajini - European Landscape Convention (2000), Zakon o ratifikaciji, *Uradni list RS-MP*, št. 19/03, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlImpid=200346>.

Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine (spremenjena) - *European Convention on the Protection of the archaeological heritage (revised)*, (1992) (Malteška konvencija), Zakon o ratifikaciji..., *Uradni list RS-MP*, št. 7/99, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlImpid=199921>.

ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites (2008), Quebec, http://www.international.icomos.org/charters/interpretation_e.pdf

ICOMOS Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage(1990), Lausanne, http://www.international.icomos.org/charters/arch_e.pdf

INTERNATIONAL COUNCIL on Monuments and Sites (2003), *Doktrina = Doctrine*, Ljubljana, Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij ICOMOS/SI, Zv. 1.

INTERNATIONAL COUNCIL on Monuments and Sites (2008), *World Heritage List, What is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties*, Monuments and Sites XVI, http://www.international.icomos.org/publications/monuments_and_sites/16/pdf/Monuments_and_Sites_16_What_is_OUV.pdf.

HERITAGE and beyond (2009), Council of Europe Publishing, Strasbourg,
http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/PatrimoineBD_en.pdf

JOGAN, Savin(2008), *Pravno varstvo dediščine – ogrožanje in uničevanje kulturne in naravne dediščine ter pravni vidiki njenega varstva*, (Jogan) Koper 2008.

KAZENSKI zakonik - KZ-1 (2008), *Uradni list RS*, št. 55/08 s spremembami in dopolnitvami, neuradno prečiščeno besedilo, http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/zakonodaja/izbranZakonAkt?uid=1B04368E4254FD4BC12575C40026DF98&db=urad_prec_bes&mandat=V.

KONVENCIJA o varstvu evropskega arhitekturnega bogastva - Convention for the protection of the architectural heritage of Europe (1985), *Uradni list SFRJ*, št. 4/91.

KONVENCIJA o varstvu podvodne kulturne dediščine – Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage (2001) (Konvencija o podvodni dediščini), Zakon o ratifikaciji... *Uradni list RS-MP*, št. 1/10), <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlImpid=20081>.

KONVENCIJA o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada (1954), Zakon o ratifikaciji... *Uradni list FLRJ -Mednarodne pogodbe*, št. 4/56, http://www.zvkds.si/media/pages/documents/konvencija_o_varstvu_kdvpos.pdf, Zakon o ratifikaciji drugega protokola k Haaški konvenciji iz leta 1954 o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada (1999), *Uradni list RS-MP*, št. 22/03, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlImpid=200363>.

KONVENCIJA o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine – Convention on the Protection of World Cultural and Natural Heritage (1972), *Uradni list SFRJ*, št. 56/74.

MEDNARODNA LISTINA o ohranjanju in obnovi spomenikov in spomeniških območij – International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (1964) (Beneška listina), V: International Council (2003), str. 25-28).

NOVAKOVIĆ, Predrag, Grosman, Darja, Masaryk, Rene, Novšak, Matjaž (2007), *Minimalni standardi izkopavalne dokumentacije*, Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/standardi-komplet_30-AVGUST2007-1_popr_naslovnica.pdf

NACIONALNI program za kulturo 2008-2011 (2008), Resolucija o ... *Uradni list RS*, št. 35/08, <http://www.uradni-list.si/1/content?id=85932>

OKVIRNA KONVENCIJA Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo - Council of Europe Framework Convention of on the Value of Cultural Heritage for Society, (2005), Zakon o ratifikaciji..., *Uradni list RS-MP*, št. 5/08.

OPERATIONAL GUIDELINES for the implementation of the World Heritage Convention (2011), <http://whc.unesco.org/archive/opguide11-en.pdf>

PETRIČ, Magdalena (2000), Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine, *Vestnik* 12, (Petrič).

PIRKOVIČ, Jelka (1993), *Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji*, Vestnik 11.

PIRKOVIČ, Jelka(1987), Vrednotenje kulturne dediščine, *Varstvo spomenikov*, št. 29.

PRAVILNIK o konservatorskem načrtu (2009), *Uradni list RS*, št. 66/09, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200966&stevilka=3055>

PRAVILNIK o konservatorskem načrtu za prenovo (2010a), *Uradni list RS*, št. 76/10, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=201076&stevilka=4207>.

PRAVILNIK o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010b), (Pravilnik o zvrsteh), *Uradni list RS*, št. 102/10, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2010102&stevilka=5232>.

PRIROČNIK o Dnevih evropske kulturne dediščine – praktični vodnik (2009), http://www.zvkds.si/media/medialibrary/2011/09/priro%C4%8Dnik_DEKD.pdf

RECORDING, Documentation, and Information Management for the Conservation of Heritage Places (2007), The Getty Conservation Institute, Los Angeles, http://www.getty.edu/conservation/publications/pdf_publications/recordim.html

RESOLUTION (76) 28 concerning the adaptation of laws and regulations to the requirements of integrated conservation of the architectural heritage (1976), <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=592495&SecMode=1&DocId=653982&Usage=2>.

RESOLUTION CM/Res (2010) 53 establishing an Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1719265&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>.

SKETELJ, Polona (2008), *Smernice za izvajanje varovanja in zagotavljanja dostopnosti do kulturne dediščine v muzejih na prostem*, http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/Muzeji_na_prostem.pdf.

ZAKON o graditvi objektov – ZGO-2 (2002a), *Uradni list RS*, št. 110/02 s spremembami in dopolnitvami, Neuradno prečiščeno besedilo (ZGO-1-NPB6), http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/zakonodaja/izbranZakonAkt?uid=D3FC9F413D6050BBC12577BB0028F8DE&db=urad_prec_bes&mandat=V&tip=doc.

ZAKON o inšpekcijskem nadzoru (2002b) Uradno prečiščeno besedilo, *Uradni list RS*, UPB1, št. 43/07, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200743&stevilka=2353>

ZAKON o prekrških (2003a), Uradno prečiščeno besedilo, *Uradni list RS*, UPB8, št. 29/11, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=201129&stevilka=1376>.

ZAKON o prostorskem načrtovanju (2007), *Uradni list RS*, št. 33/07 s spremembami in dopolnitvami, neuradno prečiščeno besedilo (ZPNačrt-NPB3), http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/zakonodaja/izbranZakonAkt?uid=65FD65535BC27675C12577D0002E8391&db=urad_prec_bes&mandat=V&tip=docc

ZAKON o dostopu do informacij javnega značaja (2003b), Uradno prečiščeno besedilo (UPB2) *Uradni list RS*, št. 51/06, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200651&stevilka=2180>.

ZAKON o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami, (2006), Uradno prečiščeno besedilo (UPB1), *Uradni list RS*, št. 51/06, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200651&stevilka=2182>.

ZAKON o varstvu kulturne dediščine - ZVKD-1 (2008), *Uradni list RS*, št. 16/87 ib 123/08, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485>.

ZUPANČIČ, Matej, Kavčič, Mateja, Deanovič, Boris (2007), *Enotna metodologija za pripravo konservatorskega načrta*, Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/metodologija-konservatorski_nacrt/01_Konservatorski_nacrt.pdf.